

2016 • 1

LXIX. évfolyam • január

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Benkő Judit
Egyed Ákos
Guttman Szabolcs
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Székely Sebestyén György
Széman Péter
Szikszai Mária

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Benkő Levente
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redactia Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 - 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Kolcza Máttyás Barna

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

9 771221 869165

Tartalom

Dáné Tibor Kálmán: Új év, új remények 3

közösség

Maróti Andor: Művelődés az információs társadalomban. 4
Sevecsek Renáta: Nem tervezem elővenni a költözős bőröndöt 7

kibeszélő

Laczkó Vass Róbert: Nyitott szemmel XXVI. Mélyélesség – 3. rész 9

enciklopédia

Simon Brigitta, Koszorús Anita: Moll Elemér és a kolozsvári református
leánygimnázium 13

könyvesház

Lakatos Artur: Közelebb Temesvár 1989. decemberéhez 16

emlék-lapok

Gaal György: A nagyváradi zsidóság története 18
Fazekas Loránd: A Balajthy-fiúk a katonahősök emlékoszlopán 23

vadrózsák

Vargha Mihály: A vargyasi bútorfestő és fafaragó Sütő-család
hagyományörző művészete 27

szabadidő

Farkas György: Gondolatok a természetfényképezésről 29

Lapszámunk szerzői:

Farkas György – ny. egyetemi oktató, Kolozsvár
Fazekas Loránd – tanár, Szatmárnémeti
Gaal György – ny. tanár, helytörténész, Kolozsvár
Koszorús Anita – középiskolás diák, Kolozsvár
Laczkó Vass Róbert – színművész, Kolozsvár
Lakatos Artur – történész, Kolozsvár
Maróti Andor – művelődéskutató, egyetemi docens, Budapest
Sevecsek Renáta – újságíró, szerkesztő, Kolozsvár
Simon Brigitta – középiskolás diák, Kolozsvár
Vargha Mihály – szobrászművész, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, Sepsiszentgyörgy

A címlapon szobabelső a vargyasi Sütő-portán. Sütő István felvétele.

A hátsó borító felvételét Farkas György készítette.

Hibaigazítás: 2015. decemberi lapszámunkban tévesen jelent meg Tőkés Árpád írásának címe, amely helyesen így olvasandó: *Ifi Tájfutó Európa Bajnokság volt Kolozsváron. A szerzőtől és az olvasótól elnézést kérünk.*

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovácsna Megyei Művelődési Központ
Kovácsna Megye Tanácsa

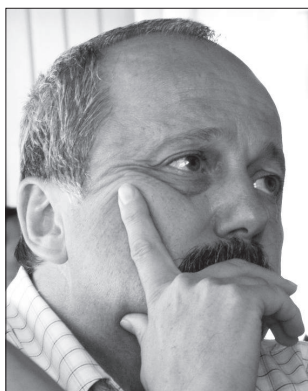
Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság

Paprika Rádió
Fülön csíp.
95,1 fm

Új év, új remények

Január van, az újrakezdés, újragondolás, újratervezés időszaka. A reményé, hogy hátha sikerülni fog, de most már másként. A bizakodásé, hogy lehet még folytatni, és lesz erő az emelkedésre, a fejlődésre, a minőségibb munkára. Bár tudjuk, hogy számtalan szerkesztőségen kívüli tényező is hozzájárul a Művelődés megjelenéséhez, de mi, akik gondozzuk a lapot, hisszük és valljuk: továbbra is csak tőlünk függ a jobb és szebb kivitelezésű folyóirat, a színvonalasabb és érdekesebb olvasmány, a felhasználóbarátabb honlap. Persze a mi életünk is a múltunk folyamán a jövőbe, jelenünk pedig a kettő összekapcsolása, vagyis most így év elején úgy illik, hogy számadást adjunk az elmúlt esztendőről és szóljunk jövőbeni terveinkről.

Nos, az elmúlt évben is tizenkét Művelődés lapszámot jelentettünk meg a szerkesztőségünk működését biztosító Kolozs Megyei Tanács anyagi támogatásával. Abban reménykedünk, hogy az idén felerősödő belpolitikai szélfúvások sem fogják kisépni lapunkat a megyei önkormányzatunk védőszárnyai alól. Úgy értékeljük, hogy a hátunk mögött hagyott tizenkét hónapban minőségibb kivitelezésű folyóiratot tehettünk az olvasók asztalára. Hisz lapunk borítóinak képanyagai vonzóbbak és „fiatalosabbak” lettek az előző évhez viszonyítva, s a folyóirat belvilágának grafikai kivitelezése is sokat javult. Köszönet mindeztért többek között azoknak a képző- és fotóművészeknek, akik felkérésünkre munkáikkal rögtön kiadványunk mellé álltak. És természetesen köszönet a szerzőinknek, akik nemcsak érdekes témákkal látták el lapunkat, de igyekeztek minőségi képanyaggal is illusztrálni írásaikat. Két rovattal is bővítettük a Művelődés folyóirat tematikáját. Az egyik az Emlék-lapok, a másik pedig a Szabadidő. Az előbbiben megjelenő írásokkal a történelmünk eddig kevésbé ismert eseményeit kívánjuk minél dokumentáltabban bemutatni, az utóbbi rovattunkban pedig az egészséges aktív pihenésre teszünk javaslatot, bemutatva ezekben a cikkekben egy-egy közérdekűbb hobbi tevékenységet is. Az elmúlt esztendőben Mellékletekkel is bővült szerkesztőségünk publikációs tevékenysége. A Magyar Házak Romániában és az Erdély díjazottjai 2014 című kiadványaink mellé, immár felsorakoztak a Kis-Szamos mente és az Aranyos-mente szórvány régiók közművelődési életét bemutató mellékleteink is. Kilépvé a szerkesztőség falai közül tavaly októbertől havi rendszerességgel szervezünk Művelődés-esteket az EMKE kolozsvári Györkös Mátyi Albert Emlékházában, ahol alkalma nyílik folyóiratunk egy-egy szerzőjének, és természetesen nekünk, szerkesztőknek is, találkozni az olvasókkal egy minél interaktívabb rendezvény keretében. A tavaly sem maradtak el a szerkesztőségi találkozások az olvasókkal, hisz kollégámmal, Benkő Levente újságíróval jónéhány hazai településen megfordultunk lapunk bemutatása végett.

Január van, s a közeljövő itt toporog a küszöbön, bebocsátást várva a Művelődés folyóiratunk életébe. Szóval, szerkesztésre és kiadásra vár újabb két régiós mellékletünk. A Szilágyság északi része szórványmagyar régiójának közművelődési életét bemutató Tövishát kiadványunk, valamint a Hunyad-megye magyar kultúrájába betekintést nyújtó másik mellékletünk is. A jövőben pedig, ha eddigi anyagi támogatóink nem pártolnak el tőlünk, akkor Erdély más szórványmagyar tájegységének kulturális életét is be fogjuk mutatni egy-egy mellékletben. Továbbá azt tervezzük, hogy idén az egyik mellékletünkkel az amatőr kórusmozgalmat is támogatni fogjuk, kiadva év végéig dalos kedvű közösségeink számára egy kottafüzetet. Az év első hónapjaiban bővíteni kívánjuk a szerkesztőség személyi állományát is új munkatársak felvételével, így majd lehetőségünk nyílik már a közeljövőben kiterjeszteni tevékenységünket több irányba is. Például a muvelodes.net honlapunkat át szeretnénk idővel szerkeszteni, hogy ne csak tükörképe legyen a papírra nyomtatottan megjelenő folyóiratnak, hanem a két felület közművelődési információival, híreivel kiegészítse egymást. Hogy a két kulturális Művelődés-fórumot külön-külön is érdemes legyen felkeresni, vagy esetleg előfizetni rá.

Kívánok minden kedves olvasónknak bort, búzát, békességet, ahogyan illik ilyenkor év elején. Talán az utóbbiból nem ártana az idén egy kicsivel több, mert tavaly nyugtalankodott a világ eleget körülöttünk. És természetesen kívánok egy újabb, Művelődéssel eltöltendő újesztendőt.

Maróti Andor |

Művelődés az információs társadalomban

Mik az új korszak jellemző vonásai? A technikai fejlődés átalakítja sok területen a munkát, átalakítja az emberi kapcsolatokat és a tájékozódás lehetőségeit.

A 21. század új világot ígér. Nem tudjuk, jobb lesz-e vagy sem, egy bizonyos, hogy más lesz, mint az előző. A váltás azonban mégsem jelentheti a múlt teljes eltűnését. Valószínű, hogy számos eleme belenő az új viszonyokba, még ha változó formában is. Ezért feltételezhető, hogy az átalakulás csak hosszabb távon érvényesül, annak ellenére, hogy sok vonatkozásban eléggé gyors ütemű.

Mik az új korszak jellemző vonásai? A technikai fejlődés átalakítja sok területen a munkát, átalakítja az emberi kapcsolatokat és a tájékozódás lehetőségeit. Az elektrotechnikai eszközök használata mind több embernél válik napi szükségletté. Átalakul a tanulás hagyományos formája is: a számítógép forradalmasítja az információk átadását és átvételét, olyannyira, hogy az internet magával hozza az önálló ismeretszerzés lehetőségét a források széleskörű kínálatának felhasználásával. Aki él ezzel a lehetőséggel, az a saját példáján bizonyíthatja be, hogy nem utópia „az egész életen át tartó tanulás”. Tévednénk azonban, ha ezt csupán a korlátlan információszerzés lehetőségének látnánk, és nem vennénk észre, hogy jóval többről van szó. Ahhoz, hogy ezt megérthessük, a jelenséget szélesebb összefüggésben kell elhelyeznünk.

A művelődés szélesebb körű igénye Európa polgárosuló országaiban a 17-18. században alakult ki. A kultúra a természet ellentétét jelentette, részben az emberi lét fejlettségében, részben az emberek szellemi képességeiben, ésszhasználatában, erkölcsiségében, ízlésében (Kant, 1974). A 19. századra a kultúra fogalma megváltozott: a szellemi termelés értékes javait foglalta magába. Levált az anyagi termelésről, a közéleti-politikai gyakorlatról, és levált az emberek szellemi fejlettségéről is. Az ipari termeléshez hasonlóan a szellemi kul-

túra javainak előállítására lett a lényege. Ettől kezdve műveltnek az számított, aki ismerte ezeket a javakat, mégpedig minél nagyobb mennyiségben. A minőség abban jelenhetett meg, hogy elsősorban azoknak a javaknak az ismerete lett kívánatos, amelyeket a kultúra szakértői *kiemelkedő értékek* nyilvánítottak. E javak személyes feldolgozása figyelmen kívül maradhatott, minthogy a befogadás módja magánügynek számított. Így alakulhatott ki a *látszat-műveltség*, amely többre értékelte a széleskörű tájékozottságot, mint a kultúra eredményeiről kialakított mélyebb gondolatosságot. Ezt erősítette a kultúra társadalmi terjedésének szerkezeti felépítése, amelyben elváltak egymástól a javak alkotói, közvetítói és befogadói.

E tagolódás egyben rangsor is lett: az írók fontosabbak voltak, mint az olvasók, a művészek, mint a műveikkel ismerkedők. A hierarchia még a kultúra közvetítói között is kialakult. Azok a munkakörök lettek rangosabbak, társadalmilag elismertebbek, amelyek az alkotókkal foglalkoztak (kiadóvállalatok szerkesztői, lektorai, művészeti intézmények igazgatói, rendezői) és nem azok, amelyek a kultúra „fogyasztóival” álltak kapcsolatban (pedagógusok, könyvtárosok, népművelők). E megosztottság befolyásolta a múzeumokban dolgozók megítélését is: a muzeális tárgyak tudományos feldolgozása volt munkájuk fő jellemzője, ehhez képest másodlagos jelentőségűnek tekintették a látogató közönség felé fordulást, a velük való foglalkozást.

A kulturális intézmények vállalt feladata a kultúra társadalmi nyilvánossága és az alkotások terjesztése lett a lehetséges közönség megnyerésére. Az ifjúságnál a műveltség megalapozása az iskolákban történt, a felnőtteknél pedig ezen az alapon a kulturális intézmé-

nyek látogatásával. Az iskolai tanulás a fiatalok számára kötelező volt, s benne a tananyag „megtanulása” lett a cél, függetlenül a tanulók érdeklődésétől és élettapasztalatától. Az értékes információkból és alkotásokból összeállított tananyaghoz úgy kapcsolódott a tanulás, mint annak a reprodukciója. Ez nem feltételezte vele kapcsolatban az önálló gondolkodást, ezért nem volt meglepő, hogy a tanulók többsége elidegenedett a kultúrától. A felnőtteknél a kapcsolat kétirányúan alakult: *értékközvetítés vagy igénykielégítés.*

Eredménye: a művelődés szintjének kettészakadása elit- és tömegkultúrára. Az értékes javak iránt kevesen érdeklődtek, a tömeghatás viszont az alacsony színvonalat feltételezte, ami megfelelt a társadalom iskolázottsági szintjének, pontosabban az iskolában szerzett műveltségnek. (Ami nem feltétlenül volt azonos az iskolába járás éveinek számával.)

Egy valami mégis azonosnak bizonyult mindkét szinten: a kulturális intézmények programjainál csak a *látogatók jelenléte* volt fontos, *minél nagyobb mennyiségben*; az, hogy mi történik az elsajátítás folyamatában, az intézmények dolgozóit már nem érdekelte.

Lényegében ez a megosztottság jellemző a jelenre is. Az iskolák műveltség-eszménye az *enciklopédikus teljességet* ajánlja, a tantervek középfokon ezt célozzák. Ezen belül a műveltség főként a *tények lexikális* ismeretét jelenti, emellett esetleg a racionális gondolkodást és az intelligencia fejlesztését, olyannyira, hogy az irodalom és a művészetek esetében is az adatok ismerete fontos.

A felnőttek művelődésében pedig az egyéni viszonyulás leszűkülhet a tetszésre és a nem tetszésre. A hagyományos műveltség-felfogás azonban értékét veszti a 20. század második felében. Az egyetemes műveltség irreális követelménynek látszik, elválík egymástól a humán- és a reál-műveltség szférája, és az összekapcsolásuk lehetetlenségének bizonyosságaként közhelyként emlegetik, hogy „lejárt a polihisztorok kora”, nem lehet az ember mindenben tájékozott (Maróti, 1986.10). Ez persze igaz is, csak nem azért, mert a műveltség nem lehet széleskörű, hanem azért, mert ha azt *pusztán mennyiségileg* fogjuk fel, azt valójában lehetetlen elérni. Már csak azért is, mert a széles körre kiterjedő műveltség szétszórt lesz, és inkább a zavart idézi elő az ember gondolkodásában, mint a megalapozott tájékozottságot.

Eközben erősödik a *gyakorlatiasság* igénye, a szakmai képzettség háttér-

A vörös hold

be szorítja az általános műveltséget. E fogalom csakhamar kiüresedik, fölöslegessé válik. A szűk specializáltság mégsem veheti át a műveltség szerepét, ha a gyakorlatiassága rutinra korlátozódik, és a szakterülethez kapcsolódó valóság értelmezése összefüggéstelen részismeretekre és a mindennapiságban érvényesülő evidenciákra épül. Az összefüggéseiből kiszakított szakmaiság alkalmatlanná válik arra, hogy kövesse a szakterület változásait, átvegye a korszerűsítéssel járó követelményeket, s arra még kevésbé, hogy e korszerűsítés érdekében újtóvá váljék.

Az ipari társadalmat felváltó *információs korszak*, vagy más néven posztmodern társadalom egészen új körülményeket teremt, amelyek radikálisan alakítják át a tanulással és művelődéssel összefüggő feladatokat. E korszak

irodalma szerint az új helyzetre leginkább jellemző az emberi lét pluralizálódása, sokfélesége és a részterületek látszólagos egyenértékűsége. A haladás paradoxona: ha a részek közt nincs lényeges értékülönbség, akkor minőségi fejlődésről sem lehet beszélni, legfeljebb mennyiségi gyarapodásról. Ez azonban lehetetlenné teszi a fölmerülő problémák megoldását. Más sajátossága ennek a korszaknak a változás állandósulása, a távlatok összezsugorodása. Úgy tűnik, mintha csak a pillanatnyi jelen lenne megragadható, és ami ma még új, holnapra elavul, muzeális értéké válik. Sokan feltételezik, hogy nem is érdemes már a múlttal foglalkozni, a jövőről pedig - amely beláthatatlan - nem érdemes gondolkodni. Ennek következményeként óhatatlanul beszűkül a gondolkodás. Vele együtt szükségtelenné

válí a történelem ismerete. Csakhogy a jelenre korlátozó tudás roppant családka, a gyors változások miatt felületesség és hamar korszerűtlenné válik.

Egyébként a valóság relatív megítéléséből következik, hogy a posztmodern-kor a kultúrában sem lát érték-különbséget: az elit- és a tömegkultúra termékei azonos értékszintre kerülnek. Sőt, a változások mennyiségi szemléletének megfelelően az értékességet a rájuk irányuló érdeklődés nagysága határozza meg. (A „nézettség”, a „látogatottság”, a „kelendőség” aránya.) Amiből az is következik, hogy a tömegkultúra, és azon belül is az alacsony színvonal lesz az uralkodó.

A posztmodern-kor filozófiája szerint a „nagy narratívák” (az ideológiák, a tudományos elméletek) elveszítik kizárólagos érvényüket. Ezek a valóságnak csak lehetséges értelmezései, mellettük a mítosz és a tapasztalat ugyanolyan jogosult a valóság megítélésében. A valóság értelmezése így tetszőlegessé válik, „mindenkinek igaza lehet”, hiszen a változások miatt amúgy is mindennek átmeneti érvénye van. A tudomány megállapításai csak meghatározott kísérleti helyzetekre érvényesek, a művészetben a tárgyiasítás kérdésessé teszi a valóságról alkotható benyomások értékességét. A múlt pillanat hangulatának megjelenítésére kell ezért törekedni, belátva, hogy egy performance tökéletesebben felel meg ennek, mint egy műtárgy.

Szöts Juca. M. Makkai Piroska grafikái

A változások miatt a művész nem is adhat hiteles képet kora valóságáról, ezért fel kell hagynia azzal, hogy a művének értelmes jelentést, s benne valamilyen üzenetet adjon. Tudomásul kell venni, hogy a művészet nem több mint formai játék, ezért a mindennapi élet közönséges tárgyai is beállíthatók művészetként, ha a formájuk különösnek tekinthető. Az alkotás folyamatában a tetszőlegesség érvényesülhet, az irodalomban a „kötetlen csevegés”, amiben „bármilyen elmegy”, amit egy spontán folyamat felszínre hoz (A posztmodern, 1996).

A kulturális intézmények elvesztik uralmi helyzetüket a kulturális javak közvetítésében, a közönség átpártol a tömegközeli eszközökhöz. Közvetlen és szuggesztív hatásuk miatt közleményeik a hitelesség látszatát keltik, amiről beszélnek, az lesz a lényeges és igaz. Ez az igazság azonban „kvázi-valóságra” épül, a tényleges tapasztalat helyébe a virtuális valóság kerül. Ahogy sokasodnak az elektronikus hírközlő eszközök információi, az emberek úgy távolodnak el a valóság közvetlen érzékelésétől, és veszítik el a tapasztalatilag megalapozható döntéseikhez önállóságukat.

Bár emellett nő a társadalomban a magasabb iskolai végzettség megszerzésének igénye, de ez sokszor csak a végzettséget igazoló bizonyítványért és a hozzá kapcsolódó presztízs megszerzéséért történik, és nem a tényleges tudásért. Az iskolákban szerezhető tudásnak egyébként sincs értéke, csak annak, ami a társadalmi érvényesüléshez, a karrierhez vezet. A műveltség helyébe a *tájékozottság* kerül, pontosabban a „jól értesültség”, az aktuális és divatos trendhez tartozó információk ismerete, amelyeket azonban felesleges mélyebben értelmezni, elméletileg magyarázni. A művészetben a szimbolikus ábrázolás is csak abban az esetben fogadható el, ha a megfejtése nem kíván intenzív szellemi aktivitást. Tehát közhelyszerűen ismert.

Milyen kritikus következtetések vonhatók le ezekből a művelődésre? Elsősorban alighanem az, hogy ha a körülöttünk lévő valóság töredezett, széteső, ha a változások követhetetlenek, és ezért a dolgok és történések értéke bizonytalan, akkor a művelődéshez elsajátítandó tartalom sem határozható meg. Ebből azonban nem következik az, hogy művelődésről nem is lehet szó, és benne általános érvényű követelmények sem fogalmazhatók meg. Ezt azonban már nem az a kérdés fogja meghatározni, hogy *mit* kell tudnunk a világról, hanem az, hogy *hogyan* kell gondolkodnunk róla. Tulajdonképp mindegy, hogy mi a művelődés tartalma, sokkal fonto-

sabb, hogy azt értelmesen dolgozzuk fel. A posztmodern-kor sajátosságai szükségessé teszik a rugalmas helyzetmegítélést, az elemző készséget, a probléma-érzékenységet és a problémamegoldást (Siegrist, 1997). Továbbá a tárgyilagosságot, az önálló és kritikus véleményalkotást. S még valamit, ami az információk értelmes kezelésének feltételét jelenti. Abból kell kiindulnunk, hogy a természet és a kultúra ellentéte nem más, mint a *rendezetlenség és a rendezettség ellentéte*. Egy információ értékét pedig az adja meg, hogy rendet visz a rendezetlenségbe. Tehát „a rendezettség teszi az információt információvá” (Fülöp, 1985). A rendezettség a részek közti kapcsolatot fejezi ki, s ez egyúttal azt is jelenti, hogy valamely információ mindig egy funkcionális egység része, ezért az értelmezése szükségessé teszi a hozzá kapcsolható információk felismerését. Ez *alkotó gondolkodást* kíván.

Abban az értelemben, hogy a korábbi tapasztalatok és a felvett új információk közt lehetséges kapcsolat keresésével a művelődő ember új gondolati egységet hoz létre, és közben átforgalmazza meglévő tudását. Itt a személyes választás és döntés a mérvadó, amit az illető élet-története alapvetően befolyásol.

(Részlet a szerző *A tanuló felnőtt* [ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány, 2015] című munkájából. Köszönjük a közlés engedélyezését.)

Ajánlott könyvészet:

- *A posztmodern*. Szerk.: Pethő Bertalan. Osiris Kiadó, 1996.
- Davidov, Jurij: *Munka és szabadság*. Kossuth Könyvkiadó, 1965.
- Fülöp Géza: *Ember és információ*. Műszaki Közművelődési Kiadó, 1985.
- Kant, Immanuel: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világtörténeti szempontból*. In: Kant: *A vallás a pusztaság határain belül*. Gondolat Kiadó, 1974.
- Maróti Andor: *Rendhagyó gondolatok a műveltségről*. Valóság, 1986.10.
- Németh László: *Pedagógiai írások*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1980.
- Rokeach, M. – Restle, F.: *A nyílt és zárt gondolkodás közti alapvető különbségtetés*. In: *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.
- Siegrist, Marco: *Kulcsképeségek*. In: *Andragógiai szöveggyűjtemény, II. kötet*. Szerk.: Maróti Andor, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- Fejezet Maróti Andor: *A tanuló felnőtt* című kötetéből, kiadta: ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány, 2015.

Sevecsek Renáta

Nem tervezem elővenni a költözős bőröndöt

... nem is gondolkodtam sokat azon, hogy: Kolozsvárra vissza kell menni!

Miközben ezeket a sorokat írom, forró tea gőzölög az asztalon, a kolozsvári lemenő nap még bekukkant az ablakomon – kiégetve a retinám, ezzel szinte lehetlenné téve az írást, de január közepén mégis jóleső az érzés –, a rádióból szólnak a „legfrissebb hírek”, és közben arra gondolok, hogy sehol nem lennék most ennél szívesebben. Na jó, Mallorca partjain sütkezelve talán még jól érzem magam, de otthon itt vagyok. Sokan vannak még ezzel így rajtam kívül, amiért a történetem különbözhet másokétól, csupán annyi, hogy a szülőfalumtól mintegy 400 kilométerre, egy országhatárt átlépve találtam meg az otthont. 2012. február 22-én érkeztem Kolozsvárra, egy eredetileg fél évesre tervezett Erasmus-ösztöndíj keretén belül. Mi tagadás, az első napok nehezen teltek. Egy olyan országba/városba költöztem egyik napról a másikra, ahol

azelőtt soha nem jártam, amittől mindenki óva intett, és ahol nem ismertem senkit. Persze hogy megfutamodtam, amikor a bentlakás mérges szemű adminisztrátorával (később a Mrs. Dragon nevet kapta) nem értettünk szót se magyarul, se angolul. A személyi számom rövidebb volt, mint ahány rubrika az úrlapon állt, így máris földönkívülinek érezhettem magam. (Ezt az érzést mindmáig tovább erősíti bennem az azóta büszkén megszerzett CNP-m, ami nyolccsal kezdődik.) A szobatársam lengyel volt, az első ismerősök, barátok holland, német, olasz, amerikai, spanyol fiatalok. Először magyar szót az egyetemen hallottam. Fél évig tanultam a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Fotó-Film-Média szakán. Az első perctől lenyűgözött az itteni egyetemi élet. Kis létszámú csoportok, gyakorlatias oktatás. Akkor már három éve tanultam filmművészetet a pécsi egyetemen, de kamerát itt, Kolozsváron adtak először a kezembe. Csapatmunka volt minden feladat elvégzése, az erdélyiek hamar befogadták a „tápos” kakukkojtást. Az Erasmus-diákok cseppet sem hétköznapi életét éltem itt, kirándulások, bulik, vacsorák, túrák (gyalogos- és kocsmá- egyaránt volt), mindezek egy jó ösztöndíjjal támogatva. Hamar eltelt a fél év, és mikor hazaértem, furcsa úr maradt bennem. Rádöbentem, hogy alig ismertem meg a helyi embereket, a híresen pezsgő erdélyi kulturális életből még csak ízelítőt sem kaptam, és hogy az általam megismert Kolozsvár nem az a kincses város, amiről oly sokat hallottam. A számtalan új élmény és hatás, ami ért, nos, ez sem hagyott otthon ülni, így nem is gondolkodtam sokat azon, hogy: Kolozsvárra vissza kell menni! Egy szervezkedéssel teli nyár után, szeptemberben ismét megtelt a legnagyobb utazós bőrönd.

Sevecsek Renáta a Paprika Rádió stúdiójában

Sevecsek Renáta Horváth Annát, Kolozsvár alpolgármesterét faggatja. Józsa Levente felvételei

Visszagondolva, azt hiszem, tudat alatt már nem csak fél évre pakoltam... Azóta eltelt négy év, jelenleg a Kolozsvári Televízió, illetve a Paprika Rádió szerkesztő-műsorvezetőjeként dolgozom. A munkám a kedvenc elfoglaltságom és hobbim, mellettem van egy társ, és ismered a legjobb fej embereket Kolozsváron? Na, ők a barátaim. Ilyen emberek mellett nem érdekelnek a kommunizmus festői maradványai, a kőtömbök, az eget megtöltő kábelek, a drótok sokasága, a bürokratikus ügyintézés, az „ebben az országban bármit meg lehet tenni”. (Ha valamit jól megtanultam románul, akkor az egy magabiztos „Nu se poate!”) Sőt, a már-már abszurd balkániséget még élvezem is.

Csodálkozva konstatom, hogy a beilleszkedés nem megy mindenkinek ilyen könnyen. Sokat gondolkodtam azon, mi fogott meg annyira Erdélyben/Kolozsvárban, hogy – annak ellenére, hogy a román nyelvet mai napig nem beszélem jól, sőt, inkább csak „értegetem” – különösebb nehézségek nélkül megtaláltam itt a helyem. Egy rövidke történet, az hiszem, rávilágít a lényegre: egy szintén magyarországi ismerősömet kihelyezték Kolozsvárra egy vállalat vezetőjeként. Elmaradás volt a termelésben, így megkérte az alkalmazottakat, hogy – természetesen dupla bérért – hétvégén is dolgozzanak. A munkások válasza meglepte: „Hétvégén kirándulunk a családdal, nem tudok jönni dolgozni”, vagy „Nem lehet, megyünk horgászni a fiammal.”.

Nem tudott mit kezdeni a válaszokkal, azt mondta, nagy a baj, ha már a pénz sem motiválja az embereket. Én csak elmosolyodtam, és annyit mondtam: „Na látod, ezért maradok én itt”. Örültem, mert végre meg tudtam fogalmazni, hogy mi az egyik nagy alap-

... végre meg tudtam fogalmazni, hogy mi az egyik nagy alapvető különbség a magyarországi és az erdélyi társadalom között. Különbözik az értékrendszer, és úgy tűnik az enyémhez közelálló az itteni.

vető különbség a magyarországi és az erdélyi társadalom között. Különbözik az értékrendszer, és úgy tűnik az enyémhez közelálló az itteni. Egészséges az egyensúly a munka-karrier és család-barátok-szórakozás párosítások vagy „hármastások” között. Az egyik legnagyobb félelmem, hogy egy karrierista, karikás szemű anya leszek, aki nem tudja, hogy hívják óvodás gyermeke legújabb örök szerelmét, de azt hiszem, itt ez nem következik be. Mert amíg Magyarországon sok minden

„mutatóba” készül (beleértve saját magunkat is), úgy tapasztalom, hogy itt tartalom nélkül nem vagy életképes. Sem te, sem én, de egy tévés vagy rádiós műsor, egy felolvasó est, egy színházi előadás sem. Az emberek nem azért járnak operába, irodalmi estekre, hogy „becsekkoljanak” a facebookon, és úgy tűnjön, hogy művelt kultúrlények. A könyvbemutatónak, koncertnek vagy színházi előadásnak itt nincs vége 60-90 perc után, tovább él a büfében egy pohár bor mellett, napok múlva a buszmegállóban, a rádióban, egy újság cikkben vagy facebook bejegyzésben. És ami mellett nem mehetünk el: a kocsmák, ó a kocsmák! Gyermekként megtanítottak, hogy rossz, bűnös hely, ahová tisztességes emberek nem járnak. Ezt kamaszkori, majd egyetemista tapasztalataim valamelyest alá is támasztották. A kocsmák az a hely ahol kiengedjük a fáradt gőzt, ahol mindent szabad: inni, táncolni, káromkodni, cigizni, üvöltözni, de beszélgetni... na, azt nem. Ittlétem során sokat változott a véleményem a kocsmázásról. Kolozsváron a kocsmában érdemi és tartalmas beszélgetések zajlanak, szakmai viták, fontos találkák, olyan irodalmi és kulturális események, amiket más helyszínen most már el sem tudnék képzelni. Kisebb frász és megbotránkozás törté meg a családi békét, mikor otthonról elszármazott csemetéjük minden története és élménye kocsmázással kapcsolatos volt. Aztán persze tisztáztuk, hogy a kultúrkocsmát nem ildomos a falusi késdobálóval összekeverni. Itt táncházba sem azért járunk, hogy megmutassuk hány figurát tudunk, vagy milyen szépen pörög az új hímzett szoknyánk. Jazz koncertre nem azért megyünk, mert mostanában trendi „alternatív” zenét hallgatni. Persze nem akarom azt a látszatot kelteni, hogy a csúnya magamutogató anyaországgal szemben itt minden tökéletes... Sokszor úgy érzem, itt mindenki ismer mindenkit, pont mint otthon falun, és ez egy részről nagyon jó. Otthonéretzt tölt el, amikor az utcán rám köszön valaki, szeretem, hogy az erdélyi magyar média pontosan tudja, kit szólít meg a hírekkel, cikkekkel, kik az olvasók, és őket mi érdekli. Szeretem, hogy értem a kortárs erdélyi irodalomban az utalásokat, a kis „belső poénokat”. Ugyanakkor tudjuk, hogy az ilyen nagy családoknál nem ritka jelenség a vita, az irigység, a frusztráció, a kötekedés, és ezeknek mi sem vagyunk híján... Mindezek ellenére egy dolog biztos: mostanában nem tervezem elővenni a költözős bőröndöt.

Laczkó Vass Róbert

Nyitott szemmel XXVI.

Mélyélesség

3. rész

... az ázsiai emberek általában igen barátságosan viszonyulnak hozzád, olykor kifejezetten örülnek a jelenlétednek.

Hivatása szerint orvos, egyetemi tanár, közismert népegészségügyi szakértő, de valahányszor alkalma adódik egy-egy nemzetközi konferenciára kiutazni, sosem szalasztja el az alkalmat, hogy ideig-óráig szakmán kívülre kalandozzon és diákkori szenvedélyének is hódoljon: a fotográfiának. Az sem tántorítja el, ha netán fegyveres kíséret kell ahhoz, hogy egy sokatmondó kép elkészüljön. Beszélgető sorozatunk valamennyi vendégéhez hasonlóan ő is mélyélességekben látja a világot, és ez lehetővé teszi, hogy ne csak az előtérben tapasztalható valóságra legyen gondja, hanem a távolabbi síkokra is figyelni tudjon. Ő dr. Ábrám Zoltán, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem oktatója, az EMKE országos és Maros megyei alelnöke, akivel a Győr-

kös Mányi Albert Emlékház *Nyitott szemmel* című beszélgető sorozatában Nepáltól az Egyesült Államokig, Dél-Afrikától Gagauziáig száguldoztunk térben és időben.

Laczkó Vass Róbert: Az elmúlt években több különböző kultúrájú ázsiai országban is megfordultam, és annak ellenére, hogy többségükben a nyomor és a gazdagság szélsőséges állapotainak szinte valamennyi fokozatával szembesül az ember – némelyikük pedig kifejezetten ellenséges viszonyt ápol a másikkal –, egy közös ezekben a kultúrákban mégiscsak van, amelybe minden szélsőség ellenére bele lehet szeretni: az ösztönös mosoly. Ázsiában az emberek szeretnek és tudnak is mosolyogni, ha embertársaik szemébe néznek...

dr. Ábrám Zoltán: Valóban így van, az ázsiai emberek általában igen barátságosan viszonyulnak hozzád, olykor kifejezetten örülnek a jelenlétednek. Ez gyakran valami teljesen váratlan dolgot eredményez, és persze köze van a pénzhez is: jön egy „jótéved”, és olyan helyre kalauzol el, ahová egyáltalán nem állt szándékodban eljutni, neki viszont érdeke, hogy ezáltal is fizetséget csikarjon ki téled. Segítséget a tájékozódásban bármikor kapsz bárkitől, még akkor is, ha nem beszéltek közös nyelvet, ami általában az angol.

LVR: Kalandvágó ember, amilyen bizonyos értelemben magam is vagyok, kifejezetten szereti, ha egy alkalmi utaskísérő váratlan megoldásokra is képes. Ez bizalmi viszonyt feltételez, amit első látásra nehéz kialakítani, viszont így sokkal hatékonyabban mozog az ember ott, ahol helyismeret, nyelvismeret hiányában kétszer-háromszor annyi időt vesztegetne el. Kreatív utas-

Japánban fél nyolctól kilenc óráig csak nők utazhatnak ezen a metrókocsin

Négy emeletes kettős kocsiparkoló Japánban

kísérővel olyasmit is tapasztalni lehet, amire egyébként egy „mezei turistának” esélye sem volna...

ÁZ: Segítségre mindig szükség lehet utazás közben. Ha tudsz valakit magad mellett, növekszik a biztonságérzeted is, éppen ezért társaságban sokkal kellemesebb a világtúrás. Mi saját szakállunkra szerveztük a programunkat Indiában, így „kreatív utaskísérővel” nem volt dolgunk. Ezzel együtt valaki folyton „szolgáltatni” akart valamit, természetesen pénzért. Ha nincs az ember zsebében aprópénz, az nagyon megnehezíti a dolgot. Olyan összeget várnak el ugyanis, amilyen címletek a zsebedből előkerülnek. Visszaadni senki sem akar, gyakran az utcai árus sem. Megérkezel valahová, rögtön kivesszik a kezedből a csomagodat, a szobádba ci-

pelik ha akarod, ha nem, és te máris fizethetsz a szolgáltatásért. Sétálsz az utcán, mondjuk egy múzeum környékén, az ór odaáll melléd, elkészül egy szuvenir-fotó, és annak azonnal ára lesz. Ez a gyakorlat. Ha nincs pénzed vagy nem adsz, akkor bizony baj van. Aszkétákat fényképeztem Indiában, és a fotón látszik is, amint az egyikük úgy reagál a helyzetre, hogy tartja is a markát a baksisért.

LVR: Japánban ilyesmi nem fordulhat elő, bár a fényképezés közösségi terekben, nyilvános helyeken is bárhol a világon etikai problémákat vet fel: mit fényképezünk, mikor és főleg hogyan?!

ÁZ: Japán egy teljesen más dimenzió, olykor a szó szoros értelmében is. Elég,

ha csak arra gondolunk, hogy például a Tokió-Kiótő útvonalat, amely nagyjából a Marosvásárhely-Budapest távolságnak felel meg, bő két óra alatt megtehetjük a Sinkanszennel, a japán expressszel. Japán kifejezetten gazdag ország, nem a külföldiek pénzéből keresik meg a napi betevőt, így érthetően másként viszonyulnak az országukba látogató turistákhoz, mint például Indiában. Ha ott vagyunk, szívesen látnak, ha nem vagyunk ott, úgy is jó, vagy még jobb. Volt idő, hogy külföldi be sem tehettem a lábát a szigetországba, ezzel együtt igyekeztek tőlünk eltanulni azt, ami hasznukra vált, sőt: a közúti forgalomban is angol mintára balra tartanak, jobbra előznek. Egy konferencia kapcsán utaztam Japánba, Kiotóban pedig előre lefoglalt szálláshelyem volt, én viszont az esti órákban érkeztem, így mindent zárva találtam. Üzenet várt azzal az utasítással, hogy Mr. Ábrám vegye ki a postaládából a kulcsot, nyissa ki az épületet, bent talál egy másik kulcsot, foglalja el a helyét, a reggeli viszontlátásra! Vajon, itthon ki várt volna ilyenformán egy idegen embert azzal a meggyőződéssel, hogy ő, és nem más megy be majd helyette az ajtón?

LVR: Persze Japánban sem ilyen egyszerű az élet, különösen olyasvalakinek, aki nem érti, hogyan működik a japán társadalom...

ÁZ: Ez mindjárt a tájékozódáson meglátszik. Nem jelent különösebb hátrányt, hogy nem ismerjük a japán karaktereket, hiszen az idegenek számára fontos információk általában latin betűkkel is feliratozva vannak. De ha el szeretnél jutni egy bizonyos lakcímre, nem is az utcát és a házszámot kell keresni, helyette inkább a „2-es lakónegyed 2/12-es” logikáját kell elsajátítani, miközben egy japán nagyváros forgalma olyan, mint a hangyabolyban. Tokió legnagyobb forgalmi csomópontján, Sindzsuku városnegyedben a metrómegállónak legalább ötven kijárata van, egyáltalán nem mindegy, milyen irányban indul el az odatérülő turista. A japán ember persze azt mondja: ha keres egy barátod, úgyis megtalál, az ellenséged pedig jobb, ha nem is talál rád.

LVR: Sindzsuku jó értelemben vett szélsőséges példája annak a szervezethez, amely erre a társadalomra jellemző. Magam is tapasztaltam, hogy az ott naponta áthaladó másfél-kétmillió ember a nap egyetlen órájában sem jelent fennakadást. Fogalmam sincs, hogyan sikerül ilyen örült és folyamatos forgalomban például tisztán tartani a

csomópontot, szemetes utcáról vagy aluljáróról ugyanis szó sem lehet...

ÁZ: Japánban egy kelet-európai csak úgy kapkodja a fejét! Láttam például olyan forgalmi táblát egy zsúfolt metróvonalon, amely arra figyelmeztetett, hogy az adott metrokocsiban reggel 9.30-ig csak nők közlekedhetnek. Amikor a kalauzt látjuk, ahogyan a nyilvánatra feltuszkol egy lányt a nagybögőjével, azonnal értelmet nyer az óvintézkedés: kísértésbe ne essenek a férfiak a zsúfolt szerelvényen! Olyan hétköznapi dolgokról, hogy az autónkat szinte a házunk tetején parkoljuk, több méteres magasságban, már beszélni sem érdemes. Kiki fejtse meg magának, hogy ez miért van így, aztán vonja le a következtetést! Nyilván ezek a jelenségek a nagyobb agglomerációkra érvényesek, például Tokió-Yokohamára, amely a legsűrűbben lakott az egész világon, Románia és Magyarország lakossága együttvéve – egyetlen agglomerációs térségben!

LVR: Említetted, hogy világjáró tapasztalataidat rendszerint egy-egy szakmai konferencia margóján szerzed. Indiában és Nepálban alig több mint két héttig tartózkodtál. Ennyi idő alatt vajmi keveset lát az ember Indiából, ugyanez Japánra is érvényes lehet. Nem nagy a kísértés, hogy az ember meglójon ideig-óráig a konferenciákról?

ÁZ: Van egy anekdota a kínai nyelvvel kapcsolatban. Hány nap alatt lehet megtanulni a kínai nyelvet? A tudós azt mondja, tíz év kell hozzá. A tanár szerint őt is elegendő. A diák pedig visszakérdez: hány nap van rá a vizsgaszesszióban? A világjárás is ugyanígy működik: ahány napod van rá, annyi alatt fogod az adott kultúrát, országot megismerni, megtapasztalni. Más kérdés, hogy ez mire elegendő. Lehet, hogy tíz év is kevés megismerni Japánt, de ha két-három napig tart a konferenciám, néhány napot még rá tudok húzni, hogy megnézzem, amit ennyi idő alatt lehetséges. Nyilván azzal a tudattal jövök majd haza, hogy bár sok érdekes dologgal szembesültem, alig láttam valamit. Ennek is örülök, mert így visszakíváncozom a későbbiekben.

LVR: A második világháború végét igazán megszenvedő Japán erősen demilitarizált országnak számít, Ázsiában a béke szigetének. Ugyanez nem mondható el egy hasonlóan fejlett és hatékonyan működő közel-keleti országról, Izraelről. Jeruzsálemi képeid sorozatát a szent várost Betlehemtől elválasztó betonfállal kezdted...

ÁZ: Nem véletlenül: a fal tulajdonképpen Ciszjordániát keríti el Izraeltől. Ez az

elválasztódás Jeruzsálemben is szembe-tűnő, az óváros negyedei elsősorban vallási alapon különülnek el egymástól. Megdöbbentő, hogy Izraelben folyamatosan katonákba, fegyveres biztonságiakba botlik az ember, amerre jár. Sokan civilben jönnek-mennek, de közben ott lóg rajtuk a hátizsák mellett egy gépfegyver. Ami Japánban elképzelhetetlen lenne, Izraelben már-már természetes dolognak számít. A nők egy része is természetes módon viseli a fegyvert,

Amikor a kalauzt látjuk, ahogyan a nyilvánatra feltuszkol egy lányt a nagybögőjével, azonnal értelmet nyer az óvintézkedés: kísértésbe ne essenek a férfiak a zsúfolt szerelvényen!

hiszen az öntudathoz itt hozzátartozik, hogy meg is kell védeni azt, amit egykor megszereztek. Ugyanakkor céltudatos a családtervezés, több gyereket vállalnak, és ahol egy-két éve még lövöldöztek, oda régebben kibucokat, ma telepeket építenek fel, olykor az életük árán is. Adott esetben a természet kihívásaival is meg kell küzdeniük, hiszen komoly vízhiánnyal néznek szembe, de olyan ivóvíz-ellátó és öntöző rendszert fejlesztettek ki, ami párját ritkítja a vi-

lagon, és ez technológiai szempontból is csoda. Persze nem a mezőgazdaságból tartja fenn magát az ország, hiszen Izrael többnyire egy sivatagos jellegű terület, némi ásványkincs-tartalékkal a Holt-tenger környékén. A technológiai fejlettség, az innováció ellenben világszínvonalú, az Afrikában bányászott gyémánt kétharmadát pedig Izraelben csiszolják ékszerekké, sőt: innen bocsájtják a kereskedelembe.

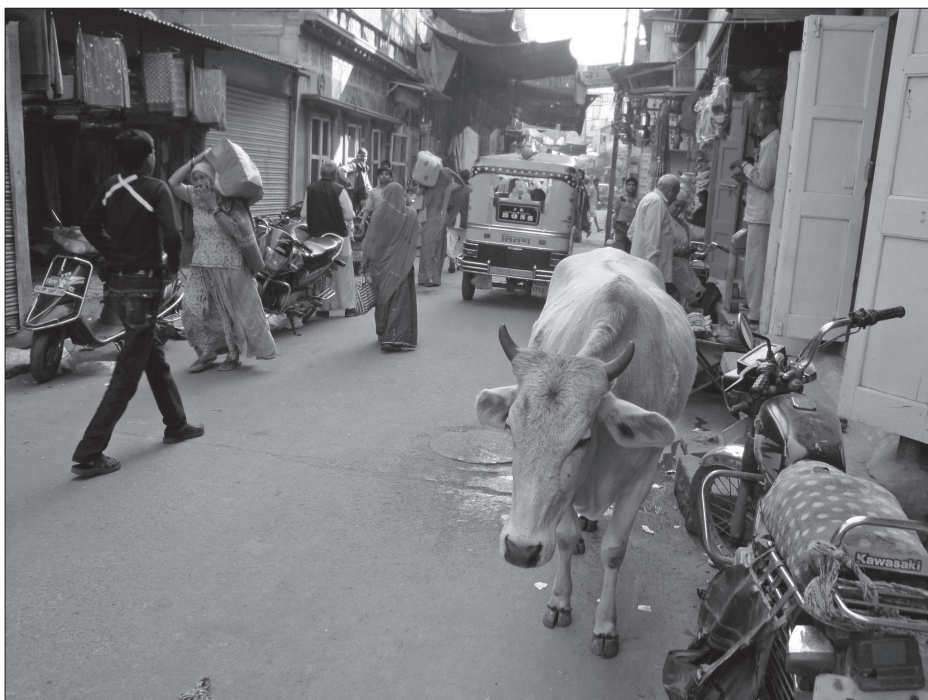
LVR: Izraelben gyakran sütik el a poént, hogy ők egy szegény ország gazdag polgárai, mi pedig szemlesütve hallgatjuk, hiszen ez nálunk éppen fordítva van. És bár nem irigyeljük tőlük az autonómiák létrejöttéhez vezető utat, a Palesztin Autonóm Területek mégiscsak a működő autonómia-formák egyikének számítanak, amilyenre mi csak hivatkozni tudnánk.

ÁZ: Magam is jártam a Palesztin Autonóm Területek egyikében, Ciszjordániában, Betlehem is ide tartozik. Érdekes, hogy az itt használatos bankautomaták nem is izraeli sékelt, hanem például jordán dinárt bocsátanak ki, a kereskedelemben viszont simán számolnak visszajárót sékelben. Az oda-vissza váltogatásban nyilván nyereszkesedés is van, de képzeljük csak el, milyen lenne, ha mi forintot vennénk ki egy székelyföldi bankautomatából, hogy aztán lejben számolják a visszajárót!

LVR: Jeruzsálem három világvallás metszéspontjának számít, ezzel együtt egy többnyelvű, többnemzetiségű, na-

Szokásos jeruzsálemi utcakép fegyveresekkel

Mindennapi utcai hangulat Indiában

gyon elhasznált kifejezéssel élve: multikulturális város. A tolerancia fellegvárát kellene tisztelnünk benne, mégis egyre inkább a falak jutnak eszünkbe róla, rendkívül szigorú biztonsági intézkedésekkel, s ez érthető okokból magára Izraelre is érvényes...

ÁZ: Leginkább a reptereken fokozott a helyzet, az én csomagomban, amelyet többször is átvizsgáltak, a rózsalekvárt nézték robbanó szerkezetnek. Ciszjordánia felé mindenhol határvonára van checkpointokkal, ahol fegyveres katonák ellenőrzik az áthaladó járműveket. Némelyikük, azt hinnék, azért száll fel az autóbuszra, hogy a csinos lányokat nézegebbe, közben persze mindenre kiterjed a figyelmük. Tény, hogy amióta megépítették a falat, kevesebb lett a terrorcselekmény Izrael-szerte. Kívülálló vagyok, a témának nem is szakértője, de szerény véleményem szerint ebben az izraeli-palesztin konfliktusban senki nem látja az alagút végét.

LVR: Nem gondolod, hogy abszurd, amint az egyik sémita nép a másiktól szögessdróttal, falakkal rekeszti el magát? Ha most csak a berlini fal jut erről eszembe, akkor nagyon is óvatos vagyok a témában...!

ÁZ: Valóban lehangoló a falak látványa, és csak remélni tudjuk, hogy előbb-utóbb ezeket a falakat is le fogják bontani. Találgatni lehet, hogy ehhez mennyi időre van szükség, megérjük-e mi vagy sem, de hogy ez nagyon bonyolult folyamat lesz, az biztos. Mindentünn vannak szélsőségekben gondol-

kodó emberek, és ez a legnagyobb hátráltatója az ügynek.

LVR: Több, mint negyven országban fordultál meg eddigi tevékenységed során, az egyik legtanulságosabb utazásnak mégis a szomszédos Moldávia bizonyult, mégpedig a Gagauz Yeri-ben, vagyis a Gagauz Autonóm Területi Egységben tett látogatásod okán. Az autonómia fogalmát mifelénk sokat mantrázzuk, éppen ezért az ellenzői már-már szitokszóként fogják fel, pe-

... minden kereszténynek ajánlom, hogy menjen el a Szentföldre, mert minden bizonnyal másmilyennek fogja megtapasztalni, mint amilyennek a képzeletében él ...

dig nem is kellene messzire menni, hogy megnézzük, milyen is egy valóban működő autonómia-forma.

ÁZ: Ha mondjuk Izrael kapcsán minden kereszténynek ajánlani tudom, hogy menjen el a Szentföldre, mert minden bizonnyal másmilyennek fogja megtapasztalni, mint amilyennek a képzeletében él, ugyanez érvényes egy másik dimenzióban Moldáviára is: minden románnak „kötelezővé” tennem, hogy Kisinyovba és Gagauziába menjen. Tud-

juk, hogy a nagy összeborulás látszata komoly ismeretbeli és tapasztalati hiányokat takar. Hányan tudják például, hogy a gagauz alkotmányban kitételként szerepel, hogy amennyiben Moldávia egyesülne Romániával, a Gagauz Autonómia, ennek a török eredetű és törökös nyelvet beszélő, szőnyegeiről is messze földön híres népnek a hazája kilephetne az állam kötelékéből? Furcsának tűnhet a felvetés, de mi lenne, ha a mi érdekképviselőnk azt hirdetné, hogy amennyiben Moldávia egyesülne Romániával, akkor a magunk részéről a gagauz autonómia feltételeit igényelnénk? Van ugyanis külön egyetemük, szabadon használják a nyelvüket...

LVR: A gagauz közösség viszonylag kislétszámú, nagyjából annyian vannak, mint Kovászna megye magyarsága, viszont ők adják a döntő többségét a Gagauz Autonómia 170 ezres lakosságának...

ÁZ: Gagauzia kifejezetten oroszbarát autonómia. Nehezebb anyagi és gazdasági körülmények között élnek, viszont szabadon használják a jelképeiket, saját népi gyűlésük van. A térség kormányzóját – helyi kifejezéssel: a baskánt – az én látogatásom idején Mihail Formuzalnak hívták, aki egy alkalommal a Bálványosi Nyári Szabadegyetemen is tartott előadást. Egy konferenciára utaztam Kisinyovba, onnan látogattunk el Komrátba, Gagauzia fővárosába egy iași-i újságíróval és egy moldáv történésszel, aki találkozót is szervezett a kormányzóval.

LVR: Miről beszélget egy erdélyi magyar orvos, civilben közösségszervező a gagauz kormányzóval?

ÁZ: Nyilván az autonómiával kapcsolatos álláspontjára voltam kíváncsi elsősorban, ezzel együtt a iași-i rádió interjút is készítettem vele, a párhuzamosan készülő jegyzetemet pedig az erdélyi magyar médiában jelentettük meg nyomtatásban. A kormányzó bemutatta Gagauziát és az ottani társadalmi-politikai viszonyokat, ezt egészítettem ki a saját élményeimmel és tapasztalataimmal. Talákoztunk egy vidéki polgármesterrel is, aki értésünkre adta: Gaidar (gaguz nyelven Haydar) előljárójaként szívesen ápolna velünk testvértelepülési kapcsolatokat. A magam részéről el tudnám képzelni, hogy egy erdélyi, székelyföldi település kapcsolatba lép egy gagauz községgel. E kapcsolatból mindenkinek csak haszna származhatna, Gagauziában ugyanis tudnak rólunk, és szeretik az erdélyi magyarokat!

Simon Brigitta
Koszorús Anita

Moll Elemér és a kolozsvári református leánygimnázium

„E zerszer boldogabb... az, aki innen jól csiszolt lelket visz magával” – jegyezte fel valamikor Apáczai Csere János tudós-pedagógus, iskolánk névadója. Az iskola nemcsak az a hely, ahol fiatalok nagy részét töltöd, nem csupán falak és tantermek, padok meg székek, hanem lelki otthonunk, egy kulturális központ, ami gyermekek, fiatalok és tanárok találkozásának helye, a tudomány és jókedv kincses ládája. Egy szóval a múlt, a jelen és a jövő. A mi iskolánk is rendelkezik mindezekkel, emiatt is döntöttünk úgy, hogy rövid időutazásba kezdünk, és visszatekinünk az elmúlt száz esztendőre.

1918-ig az erdélyi iskolák nagy részét az egyházak tartották fenn. Romániában azonban az állami iskolák képezték a közoktatás alapját, emiatt is volt a tanügyi törvényeknek célja a két oktatási rendszer közötti különbségek megszüntetése. Magyarország a történelem folyamán kialakította sajátos tanügyi rendszerét, amely a felekezeti iskolázásra

alapult, ezt a rendszert azonban a román királyság nem ismerte. Emiatt is próbálta a román állam az erdélyi felekezeti iskolákat magániskolákká alakítani, és szigorú szabályok szerint működtetni. Az 1925-ös magánoktatási törvény hatályba lépése után az erdélyi iskolákat szigorúan ellenőrizték. A magyar uralom alól átvett területeken, a román kormány igazolása szerint is, a népiskoláknak csak 28 százaléka volt állami, míg 72 százaléka községi és felekezeti iskolának számított. A népiskoláknak 48 százaléka volt magyar tannyelvű, több mint 44 százaléka román, 5,4 százaléka német és 1,5 százaléka szláv nyelven működött. A többiben tantárgyként tanították a magyar nyelvet.

Az első világháború után Romániának integrálnia kellett az új tartományokat. A politikai egyesítés gyorsan ment végbe, de hátramaradt még néhány terület ahhoz, hogy az integráció valamelyest megtörténjen. Ilyen volt például az iskolatípus. Az intézkedések több szakaszban özlönlöttek el az iskolákat, ezzel lényegesen megváltoztatva az erdélyi felekezeti oktatás helyzetét.

Az erdélyi református leányoktatás a 17. századra tekint vissza, I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna uralkodásának idejére. Pontosabban akkorra, amikor a fejedelemszöny kérésére 1639-ben elrendelték a magániskolák felállítását, „amelyekben a leányi és asszonyi rend taníttassék az olvasásra, írásra, hitnek ágazataira”. Sajnos, az ilyen jellegű iskolák csak 200 évvel később jelentek meg, mindaddig a tanulni vágyó kisasszonyok művelését magántanárok végezték.

A 19. század második felében a leánynevelés hazánkban is fejlődésnek indult. Többek között Kolozsváron egy állami tanítóképző, a De Gerando Teleki Antonina vezette állami leányiskola

Az erdélyi református leányoktatás a 17. századra tekint vissza, I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna uralkodásának idejére.

A Református Leánygimnázium ideálterve 1925–26 körül

kezdte meg működését, majd Marianum néven a katolikus egyház létesített leányiskolát. A református leánynevelés kérdéséről sem feledkeztek meg, így az Erdélyi Református Egyházkerület 1898-ban kimondta a Református Felsőbb Leánynevelő Intézet mielőbbi létesítésének szükségességét, majd Nagy Károly püspök irányításával elhatározták, hogy 1919. szeptember 1-jétől polgári leányiskolát létesítsenek, leánygimnáziumot, egyéves kereskedelmi, illetve református diakonissza-nővérképzőt indítanak. Az iskolaalapítás ügyét elősegítette a Református Egyetemes Konvent 1914-es felhívása, amely arra buzdította az egyházkerületet, hogy a reformáció 400. (1517–1917) évfordulójára új református intézményeket létesítsenek. Az egyházkerület meg is vásárolta az ehhez szükséges telket a Magyar utca – Zsidó templom utca, a mai December 22 út – Párizs utca sarkán. A háború idején a hadsereg lefoglalta a telken lévő épületeket, és 1918 után a román állam kórházzá ala-

Az Erdélyi Református Egyházkerület ismét összefogott, és közadakozásból összegyűjtötte az építéséhez szükséges pénzt.

kította át azokat, ez a mai Stanca-kórház. A háborgó történelmi viszonyok miatt a fiúkollégium épületét a katonaság foglalta el a karácsonyi szünetig. Emiatt helyezték el a leánygimnázium három osztályát a Petőfi utcai ipariskolába, öt osztályt a katolikus főgimnáziumba, a polgári és kereskedelmi leányiskolát pedig az unitárius kollégiumba. A fiúktól való elkülönítés céljából a lányok oktatása délutáni váltásban zajlott.

Különösen nehéz helyzetbe került az egyházi, illetve az anyanyelven való oktatás, mivel a 1920-as évek elején az állam több törvénnyel próbálta akadályozni a felekezeti oktatást, és az anyagi támogatás is hiányzott. Mindezekhez hozzáadódott az a tény is, hogy az alig véget ért háborút követő anyagi gondok és nehéz körülmények között a leánygimnázium nehezen működött. Ebben az időszakban az iskolának több igazgatója is volt, gyorsan váltották őket, amíg az iskola állandó tanári kara ki nem alakult. Később olyan oktatásügyi utasítás lépett érvénybe, amely szerint a leánygimnáziumok igazgatói csak nők lehetnek, így került Husz Ödön helyébe

(aki 1923-ban az iskolának már a negyedik igazgatója volt) dr. Valentiny Elvira, aki négy éves igazgatói szerepét kiemelkedően végezte, az iskola későbbi arculatának kialakulását az ő nevéhez köthetjük. Mivel az előző években vásárolt telkeket és épületeket az új hatalom lefoglalta, a leánygimnázium növendékei a Református Fiúgimnázium épületében kezdték el tanulmányaikat. Eleinte az új iskola nyilvánossági jogát a román Közoktatási Államtitkárság elismerte, majd 1920-ban azt a feltételt szabta, hogy az iskola rendelkezzen saját épülettel és a tanítás csak délelőtt folyjon. 1921-ben a leánygimnázium nyilvánossági jogát a Közoktatási Minisztérium felfüggesztette azzal az ürüggyel, hogy nincs saját épülete. Visszaszerzése érdekében, és ugyanakkor mivel a fiúkollégium tantermei túlszűfoltak lettek, az egyházkerület eldöntötte, hogy új épületet épít a leánygimnázium számára.

Az Erdélyi Református Egyházkerület, akárcsak az előző évszázadokban, ismét összefogott, és közadakozásból összegyűjtötte az iskola építéséhez szükséges összeget. Sok keresgélés után, a kolozsvári egyházközség által adományozott telken 1926. május 30-án megtörtént az épület alapkövetétele a Farkas utcai református templom és a Református Fiúgimnázium szomszédságában. Az iskolaépület alapkövetéletesi ünnepségén Makkai Sándor püspök Madách szavait idézte: „Legyen hát célod: Istennek dicsőség, magadnak munka.”

Az iskola épületét Moll Elemér tervezte. Az építész 1886. február 25-én született a Sopron melletti Ságon. Tanulmányait Pozsonyban kezdte, majd 1904-től a budapesti József Nádor Műszaki Egyetemen tanult. Moll Elemér 1910-ben érkezett Kolozsvárra a Gábor Áron Diákokthozon kivitelezéséhez (Mensa Academica). Az épület átadása után Mollt komolysága és tehetsége miatt meghívták a Szamos parti település városi főmérnökének. 1910-től 1919-ig a városi főmérnök tisztségét tölti be, amikor is a román hatóságok eltávolították állásából. Így testvérével, Moll Lajossal magánvállalatot indítottak. Ebben az időben több jelentős épületet tervezett és kivitelezett Kolozsváron, mint például a villanytelepi palotát, a városi tisztségviselő, Kolumbán Károly villáját, majd a Zsigmond-féle vasbeton szerkezetű palotát, a Magyar utcai Református Bérházat és végül, de nem utolsó sorban a Református Leánygimnáziumot.

Amint említettük, a kolozsvári református egyházközség 1926-os, az igazgatótanácsnak intézett leveléből megtudjuk, hogy feltétlenül szükség van a

leánygimnázium épületére. A második okot az 1921-es román országos törvény telekkisajátító félelme okozta. A leánygimnázium terveinek elkészítésére Moll Elemért kérték fel. Egy tíz tantermes, mellékhelyiséggel rendelkező, kétemeletes, pince nélküli, kétszárnyas épületet terveztek. Mindezek mellett egy előadótermet, két szertárszobát, egy tanári, illetve igazgatói irodát is tartalmaznak a tervek. Az építés, Moll becslése szerint közel 4,5 millió lejbe került. A pénzüsszeget különböző adományokból, társadalmi akciókból és különböző ingatlanok értékesítéséből gyűjtötték össze.

Az iskola építését sürgető református egyházközség nyolctagú bizottságot bízott meg a tervek megvalósításával. Végül Moll Elemért bízták meg a végleges díszletrajzok elkészítésével, az építkezés művészeti vezetésével. Később az eredeti tervrajzok egy kétemeletes toldalékkal bővültek. Az iskola építésére szánt telek is megvolt már. A Farkas utca 23-as szám alatti telek Herepei-féle részére tervezték az épület megépítését, a Király utca és Sámi utca kereszteződésénél. Moll Elemér mindössze egy hónap alatt készítette el a végleges terveket. Néhány kikötéssel a város 1926. március 30-án jóváhagyta az építkezések elkezdését. Az alapok kiadásakor talajszilárdsági gondok miatt a rendkívüli bizottság úgy döntött, hogy az épülethez mély pince szükséges. A pincét világossági és egészségügyi okok miatt egy méterrel a járószint fölé tervezte a Sámi utca felől, az épület másik felén 30 centiméterrel emelte meg a pince szintjét. Ezek a módosítások mindössze 200 000 lejes költségtöbblettel jártak. Ekkor Moll, élve a lehetőséggel, központi fűtést tervezett a szolgálati lakás és a raktár mellett. Érdeklenség számunkra az, hogy a munkálatok befejezésekor a végösszeg 5 776 193,11 lej lett, mivel a pince építése mellett még a vasbetonhoz és falazáshoz használt cementet is Tordáról szállították teherautóval, így az összeg jelentősen megnőtt. Az iskola építését december 5-re be is fejezték, de nem bizonyult elég nagynak, így Moll később módosította, kiegészítette az eredeti terveket. A még kibővítetlen épületet 1927 januárjában használatra átadták, a létesítményt Makkai Sándor püspök szentelte fel. Moll tervei alapján a templom felőli szegletét egy kétemeletes toldalékkal bővítették. A munkálatokat 1929. november 29-én fejezték be. Az 1928 augusztusában készített bővítési tervek szerint a földszinten egy lakosztályt alakítottak ki (nappalival, előszobával, konyhával, kamrával, két hálóval, fürdővel és cseledszobával), az első emeletén két tantermet és az ezeket elől összekötő folyosót,

míg a második emeleten egy nagyméretű előadótermet, két előkészítőt és egy szertárt hoztak létre. Az építést Viola Kornél cége végezte. Az enyhén szabálytalan területet kihasználva az épület kissé ék alakú lett. Szerkezetét tekintve két épülettestből áll: egy észak-dél irányú és egy kelet-nyugat irányú. E két épülettest összeillesztését Moll egyedi módon oldotta meg. Olyan mintha a két épületrészt egymásba tölték volna. Az illesztés belső szögénél a tervező a lépcsőházat és az udvari bejáratot helyezte el, a kettő külső illesztésénél a külső bejáratot.

Az 1928–29-es kibővítés csak az épület déli szárnyára vonatkozik, így ez rövid ideig tartott. A keleti szárnyban négy szinten keresztül ismétlődő motívumot láthatunk: az épülettest közepén egy hosszú folyosó vonul végig, ennek oldalai nyílnak a tantermek. A déli szárny nem rendelkezik egy négy szinten átfutó motívummal. Az épület e részét csak részben látták el alagsorral, nagy tantermek jellemzik, amelyek előtt hosszú folyosók húzódnak. Moll ezzel a rendszerrel létrehozott egy nagy funkcionális vázát, amelyben a teret úgy osztották fel, ahogy azok a célnak megfelelnek. Az ilyen jellegű tervezés főleg az iskola számára előnyös, mivel ezáltal a tantermeket szabadon alakíthatják ki. Moll stílusához híven itt is tűzfalal zárja az épület mindkét oldalát.

Kutatásunk során felfigyeltünk arra, hogy Moll Elemér az 1926-ban épülő iskolához egy sor részletrajzot is készített. Így maradtak fenn a vaskorlátok, az ajtó-és ablakkeretek részletbemenő tervei. A földszintet és a két emeletet összekötő lépcsőt a vaskorlátok szegélyezik, ékesítik mai napig. A földszintről megszakítás nélkül induló korlát szerkezete egyszerű: egymást sorban követő, függőlegesen elhelyezett, elmentéses irányban kiképzett horogszerű elemek, amelyeket egyenes vasrudak választanak el. Őt ajtótípust tervezett a különböző bejáratokhoz. A bejáratú ajtók mai napig eredetiben tekinthetők meg. A korát megelőző technikai vívmányokat alkalmazva, Moll egy modern és egyben egyedi épületet tervezett.

Az újonnan felépített iskola berendezését székelyudvarhelyi, zilahi, szászvárosi kollégiumoktól szereztek: az 1926 októberében megszűnő szászvárosi Kun Kocsárd Kollégium fizika és természetrajz felszerelését, illetve könyvtárának nagyobb részét az új gimnáziumnak ajándékozták. Az iskolapadok Székelyudvarhelyről származtak, a dési református Cselényi- és a három évig működött fiúgimnázium könyvtára került a leánygimnázium birtokába.

Az iskola készen álló épülete

Az 1919 és 1948 közötti adatok szerint évente 300–500 leány tanult itt, 400 le is érettségizett. A növendékek nagy része (60–70 százalék református volt, 20 százaléka izraelita, a többi pedig katolikus, evangélikus és unitárius). Jelentős részük vidékről jött, az iskola története során volt olyan is, hogy a tanulók fele vidékről származott, ezeknek 60 százalékát a Református Szeretetházban helyezték el. Az új épület új igazgatót is hozott, Báthory Józsefnét (sz. Straub Jolán), aki 1941-ig szorgalmasan látta el feladatát, ennek eredményeként a leánygimnázium elismert intézménnyé vált. Boldogan fedeztük fel, hogy az 1924–1925-ös tanévben Jékely Lajos, vagyis Áprily Lajos is tanított a Református Leánygimnáziumban, méghozzá francia nyelvet.

A második világháború újabb nehéz időszakot hozott a gimnáziumra. Tanárokat soroztak be katonának, anyagi gondokkal is küzdöttek. Újabb súly nehezedett az iskola vállára, amikor 1945. október 5-én özv. Báthory Józsefné elhunyt. Temetési szertartása a Farkas utcai templomban volt, holtteste a marosvásárhelyi családi kriptában nyugszik. A következő időszakban az iskolának két másik igazgatója is volt, de végül 1942. szeptember 4-én Kovács Margit vette át a vezetést, akinek segítségével az iskola kilábal az átmeneti nehéz időszakból. Érdekes, hogy 1940 és 1944 között, annak ellenére, hogy Észak-Erdély magyar fennhatóság alatt volt, iskolánkban még mindig tanították a román nyelvet, a korabeli magyar adminisztráció ugyanis ragaszkodott a román nyelv további oktatásához. A

háború alatt az értékes könyvek nagy részét a főtéri bank széfjébe zárták, később a kolozsvári Református Igazgatótanács Levéltárába kerültek. Az újabb hatalmváltás következtében a magyar állampolgársággal rendelkező tanárok állásait megszüntették. A második világháború végén, a szovjet hadsereg átvonulása következtében a szertárakban pusztítás történt, a könyvtár és irattár egy része is megsemmisült.

1947-ben a gimnázium a Kolozsvári Református Magyar Leánylíceum nevet kapta, igazgatója dr. Bíró Tiborné lett. 1948-ban újabb változások jöttek, sok tanárt leváltottak, könyveket égettek el, padokat adtak át más iskoláknak, mindezek a kommunista tanügyi reformtörvény alapján hozott döntés érvényében az iskola államosítása végett történtek. 1955-ben a koedukáció érdekében fiúdiákokat is befogadtak, és az iskola újabb neve a 3-as számú középiskola lett, majd 3-as számú líceumra váltott, hírnevét és színvonalát megtartva. Sajnos, az erőteljesebben kibontakozó nacionalista iskolapolitika következtében 1978-ra teljesen törölték az iskolát a kolozsvári magyar líceumok névsorából.

1990-ben a tanári kar és a szülői közösség elérte, hogy az iskola visszakapja eredeti rangját, majd szeptember 15-én négy kilencedikes humán osztály indult. 1993-ban az iskola nevet kapott, és azóta is az Apáczai Csere János Elméleti Líceum nevet viseli.

(Elhangzott az Apáczai Csere János Elméleti Líceum által 2015. november 27–29-én szervezett 14. Tudományos Diákkörök Erdélyi Konferenciáján)

Lakatos Artur |

Közelebb Temesvár 1989. decemberéhez

A szerző neve számomra eddig sem volt ismeretlen. Tudtam róla, hogy Kanadában élő újságíró, a Hungarian Human Rights Foundation (HHRF) munkatársa. Azt sem tartom meglepőnek, hogy az 1989-es romániai forradalmi eseményekről szóló könyve megérte a harmadik kiadását, amely nem véletlenül 2014-re, a 25 éves jubileumon jelent meg. Sajnos, úgy érzem, meglehetősen kevés publicitást kapott ez a könyv, amelynek egyik-másik markáns megfogalmazása bevonzhat ugyan erőteljes kritikákat, de dokumentációs értéke nem kérdőjelezhető meg.

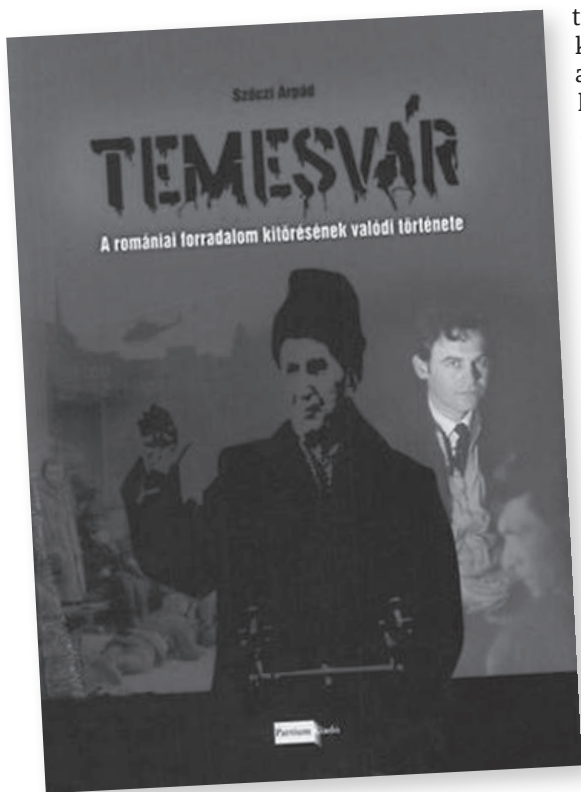
A szerző nagy munkát fektetett bele abba, hogy átfogó és koherens képet tudjon nyújtani azokról a folyamatokról, amelyek középpontjában elsősorban a Tőkés-család állt, Lászlón keresztül, és amelyek elvezettek az 1989-es romániai forradalmi események szikrájául szolgáló temesvári zavargásokig. A forrásanyag gazdag: a bibliográfia átfogó, ugyan néhol lehetne gazdagabb is (számos könyv jelent meg Ceaușescuról, a román kommunizmus rendszeréről, sok román és magyar személyiség kiadta már naplóját, emlékiratait). De nem is a könyvészet a fontos az olyfajta, az események első vonalában tevékenykedő emberek számára, mint Szőczy Árpád, nem is annyira ezek a másodlagos források a fontosak, mint inkább az elsődlegesek: az általa készített interjúk, valamint a levéltári dokumentumok, amelyek a Securitate irattárát vizsgáló bizottság, a CNSAS levéltárából származnak. E téren pedig a szerző kimagasló munkát végzett.

Az események rekonstruálása elsősorban az interjúkra épül. Az érintett Tőkés-család tagjain kívül (Tőkés László és testvére, István, felesége, Joó Edith és mások) olyan, a kor eseményeit megfigyelő és azokban aktívan – vagy olykor szenvedő alanyként, passzívan – résztvevő közéleti személyiségek vállalták az interjút, mint Németh Miklós egykori magyar miniszterelnök, Mircea Dinescu, Halmos László, Ara-Kovács Attila, Szócs Géza, Chrudinák Alajos, Dennis Deletant, Bollobás Enikő és még

Sajnos, úgy érzem, meglehetősen kevés publicitást kapott ez a könyv, amelyik bevonzhat ugyan erőteljes kritikákat, de dokumentációs értéke nem kérdőjelezhető meg.

sokan mások. Az audiatur et altera pars jegyében fontosnak érzem, hogy sikerült megszólaltatni Radu Tinu egykori szekuritátés tisztet is, aki kulcsszerepet játszott a temesvári Securitate működésében. Több interjúalany – elsősorban titkosszolgálati vonalon működő egyének – nyilatkoztak úgy, hogy arcukat, nevüket nem vállalták, mások pedig megtagadták az engedélyt, hogy mondanivalójuk közlésre kerüljön.

Egy, bármely fikciónál jobb kalandregény képei elevenednek meg bennünk a könyv olvasása közben, amik annál jobbak, hogy a teljes valóságot – legalábbis az ahhoz nagyon nagymértékben hasonló emlékezetet – ábrázolja. Különösen érdekes olvasmány volt számomra a 7-9. fejezetben leírt

Kommunizmusellenes tüntetők Temesvár utcáin 1989 decemberében. Fotó: Adevăru

újságírói küldetés, amelynek során a Securitate kijátszásával sikerül Tőkés Lászlóval Temesváron interjút készíteni 1989 elején, vagy akár a terjedelmes harmadik fejezet, az *Ellenpontok* című számszám kiadvány körüli események. A szerző újságírói vénája az ilyen esetekben szinte csúcsra jár, írása ilyenkor egyenesen magával ragadó. És ezt nem lehet kimondottan csak a téma érdekfeszítő mivoltára fogni.

A szerző – mint aki maga is megélte a korszakot – közvetlenül foglalkozott az eseményekkel, számos ismerőse került ki a résztvevők és az első vonalából szemlélődők közül. Természetesen nem törekszik az objektivitás látszatára, lépten-nyomon kifejezi szimpátiáját, elsősorban Tőkés László és családja irányában. Ugyanakkor külön értékelendő az, hogy mindvégig tartózkodik a számára antipatikus, az ellenoldalon álló személyek becsmélésétől, lealacsonyításától, hagyja, hogy ezeknek tettei beszéljenek helyettük, illetve másokkal mondat ki bizonyos dolgokat, mint például a besúgók esetében (itt különösen megragadott „Stelian” esete).

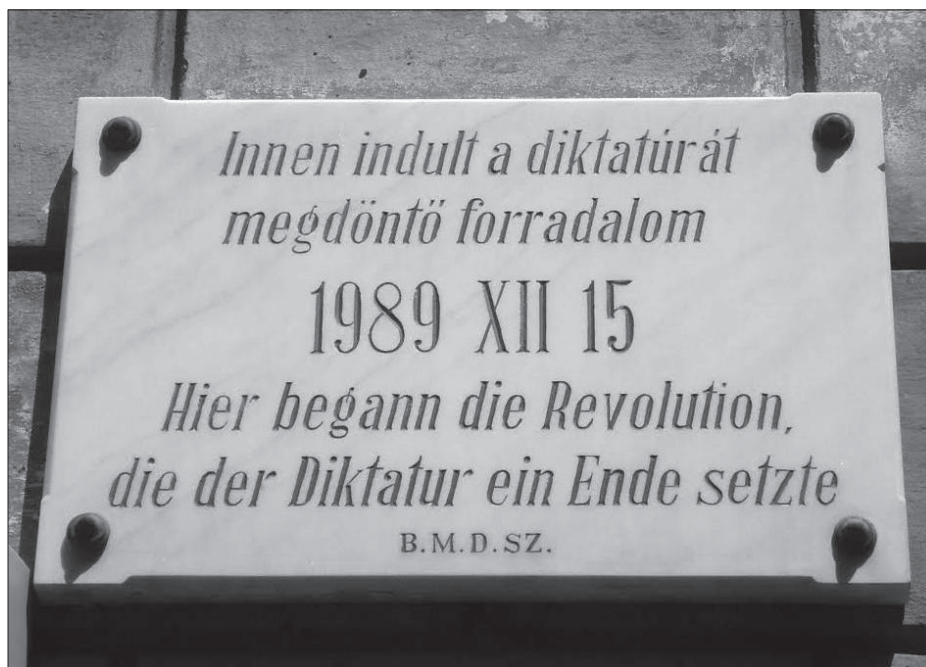
A könyv vonalvezetése a sok esettanulmány által is fűszerezett közegben viszonylag egyszerű, jól követhető: a Ceaușescu-rendszer csúcsra járhatja az elnyomást, amelynek egyik különösen veszélyeztetett szenvedő alanya az erdélyi magyar kisebbség. Vannak, akik nem törnek meg, habár egyáltalán nem fegyveres lázadók, de rendelkeznek véleménnyel, mint például Tőkés László, aki ennek következtében több megaláztatásnak, hátráltatásnak is ki van téve. Temesváron készült vele egy interjú, amelynek következtében

különös figyelmet kap, saját püspöke is el akarja távolítani Temesvárról Szilágyi Menyőbe; az eltávolítással szembeni ellenállás zavargásokat gerjeszt Temesváron. Ebben az időben már léteznek Románia határain kívül és belül Ceaușescu-ellenes erők, akik szintén fellépnek spontánul vagy szervezeten, esete válogatja; Ceaușescu megbukik, kivégzik; Tőkést ugyan sikerül kiragadni és Menyőbe szállítani, de a forradalom már győzött. Lényegében ez az a forgatókönyv, ami a kilencvenes évek legelején nyilvánvalónak tűnt, és amelyet később árnyaltak különböző írásokban. Szóczi végső soron Mircea Dinescuval mondatja ki azt,

amit ő is gondol: Tőkés László szükség-szerűen vált a forradalom szikrájává, a szinten zaklatott, meghurcolt Mircea Dinescuért Bukarestben vagy Doina Corneaért Kolozsváron nem voltak hasonló megmozdulások. Ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy ha más interjúalanyokat is megszólaltatott volna a szerző, sokkal árnyaltabb is lehetne a kép. Ezt azonban, olvasván, hogy mennyi interjúalanyt szólaltatott meg, emberi munkakapacitás szempontjából nem lehet felróni neki.

Felmerül persze az a kérdés is, hogy jelen könyv mennyire válik botránykönyvvé a román médiában, már csak azon kitételei miatt is, amelyekkel a hivatalos román politika és történetírás „hivatalból” nem érthet egyet. Egy 2014-es román ismertetője szerint valószínű vitákat fog generálni elsősorban az a kitétele, hogy Ceaușescu képes lett volna – tervek szintjén legalábbis – nukleáris katasztrófát kirobbantani a térségben, célba véve rakétákkal többek között a paksi atomerőművet is. Ez egy olyan epizódja a térség történelmének, amely még kivizsgálásra vár, és valószínűleg csak évtizedek múlva fogjuk tudni a teljes (részleges) igazságot ennek kapcsán. Addig viszont Szóczi Árpád könyvét lehet ajánlani bárkinek, aki árnyalni, elmélyíteni szeretné ismereteit az 1989-es romániai események kérdéskörében.

(Szóczi Árpád: *Temesvár. A romániai forradalom kitörésének valódi története* Harmadik, javított kiadás, Partium Kiadó, 2014)

Emléktábla a temesvári református parókia falán

Gaal György |

A nagyváradi zsidóság története

ARomániai Magyar Irodalmi Lexikon I. kötete 1981-ben jelent meg. Nem kevés kompromisszum árán, mert a cenzúra jócskán törölt belőle. A legnagyobb veszteség a külföldre távozottak és az egyházi irodalom képviselőinek a kihagyatása volt. A főszerkesztő, Balogh Edgár mégis ünnepezt, s két év múlva már a II. kötetet is sajtó alá akarta bocsájtani. Kitalálta, hogy az egyházi írókat felekezetenként közös cím alá foglaljuk, akkor talán elnézik őket. Az első kínálózó felekezeti címként az *Izraelita irodalom* jött szóba. Csakhogy nem kapott egyetlen szakembert sem a témához tájainkon. Erre szokásos módon, egy levelezőlapra engem magához hívott, s felkért, hogy ezt a témát is vállaljam el a korábbiak mellé, mert ő minden segítséget megad. Rövidesen nekifogtam a témára vonatkozó, az Egyetemi Könyvtárban és az Akadémiai Könyvtárban található könyvek, folyóiratok, lapok kijegyzetelésének, egy jó vastag dossziényit összeírtam. A főszerkesztőnek sikerült nyárára egy egyhónapos budapesti ösztöndíjat szerezni számomra, hogy a témáim anyagát kiegészíthessem. A lelkemre kötötte, keressem fel a rabbiképző igazgatóját, Scheiber Sándort, s kérjem ki tanácsait. Scheiber professzor viszont arra kért, hogy ha megírom az összefoglalást, küldjem el neki is, mert ő azt közli a MIOK évkönyvében. (Meg is jelent: *Magyar nyelvű zsidó irodalom Romániában*. Évkönyv. Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. 1983/84. 133–141.) Mire hazatértem, Balogh Edgár kölcsönként megszerezte a különböző zsidó közösségek külföldön megjelent emlékkönyveit, így jutott a kezembe az egészen frissen kiadott *A tegnapi városa* (Tel-Aviv, 1981) című ötödfélszáz lapos albumszerű kötet, amely a váradi zsidóság sorsát örökítette meg. Már ko-

rábban átnéztem Lakos Lajos (1912) és Sós Endre (1943) témába vágó köteteit, az 1981-es emlékkönyvben Schön Dezső összegezte *A nagyváradi zsidóság útját*-t. Főleg e három forrásból meríthettem anyagot szócikkemhez.

Lówy Dánielt rég óta ismerem, Kolozsvárt vegyészként tartottuk számon. Nagy veszteségnek könyvelte el az itteni egyetemi közösség, amikor távozott a városból, s Amerikában telepedett le. Ott is folytatja a vegyészeti pályafutását, sikereket ér el. De mint sok Kolozsvárról elszármazottat, őt is magával ragadta a város szelleme, pusztuló értékállománya. Még eltávozása előtt az emléktáblák összeírásával foglalatzkodott. Majd beledolgozta magát a város zsidó múltjába. Mondhatni, minden elérhető forrást összegyűjtött, s távol innen megírta Kolozsvár zsidóságának a történetét (*A téglagyártól a tehervonatig*, 1998), aztán ezt a munkát tovább folytatva, az anyagot egyre bővítve 2005-ben már az újabb, albumszerű illusztrált kiadást adta közre *A kálváriától a tragédiáig* címmel. Akkor azt hittem, hogy ezzel leróta háláját szülőföldje iránt. Tévedtem. Számomra most derül ki: annyira felkeltette érdeklődését a témakör, hogy most megírta a nagyváradi zsidóság történetét is.

Nagy feladatot vállalt magára két szempontból is. Egyrészt a váradi zsidóság sokkal nagyobb lélekszámú és sokkal összetettebb társadalmi tagozódású volt, mint a kolozsvári, másrészt az összegzést szinte kizárólag a már megjelent kiadványokra, illetve az interneten elérhető forrásokra korlátozva kellett megírnia. No meg, Nagy Endre – a kötetben idézett – mondását parafrazálva, egy kicsit neki is váradvá kellett lennie.

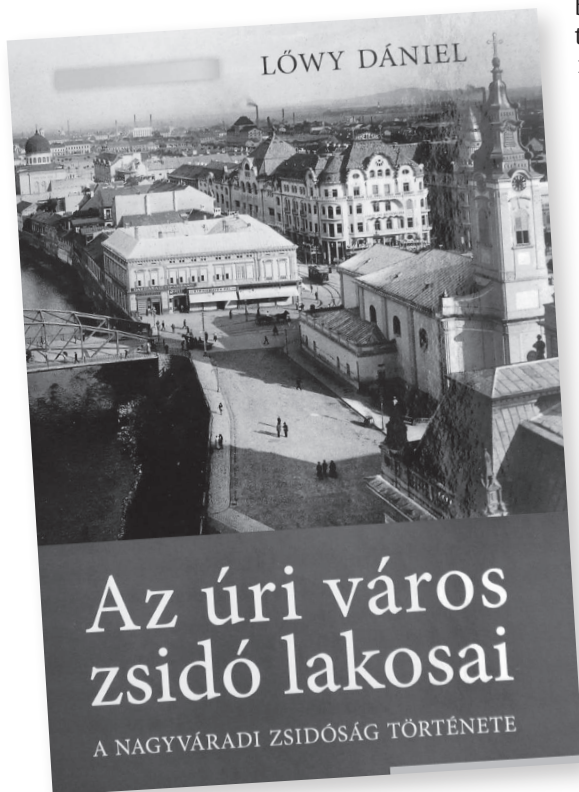
A kötet a 21 fejezetes alapszöveg mellett Függelék és forrásmunka-jegyzé-

Lówy Dániel

ket tartalmaz. Az alapszöveg első fejezete inkább bevezető, amely Nagyvárad jelentőségét, helyét a magyar kultúrában próbálja körvonalazni. Neves íróktól-történészektol kapt a Erdély kapuja, a Körös-parti Párizs, az alföldi Párizs, gúnyosan a Pece-parti Párizs, a Körös-parti Athén, a Vér városa (Ady), a magyar Birmingham, a magyar Bayreuth, a Körös-parti metropolisz, a Holnap városa, a Tegnap városa elnevezéseket. A szerző hangsúlyozza, hogy munkájának súlypontját a vészorkszak bemutatására helyezte. Ennek megfelelően a további 20 fejezet – benyomásunk szerint – három részre osztható. A 2–12. fejezetek a hagyományos történetírás módszerével mutatják be az 1940-es bécsi döntés idejéig a zsidóság váradi megtelepedését és történetét. A 13–20. fejezetek a magyarok bevonulásától a vészorkszak végéig tekintik át a történeteket, inkább az írott és szóban elmondott (oral history) visszaemlékezésekre alapozva, úgyhogy itt – magasabb szinten – a holocaust- emlékkönyvek módszeréhez csatlakozik. A harmadik rész egyetlen fejezet, a holocaust utáni történeteket próbálja összefoglalni.

Az első rész 120 oldalon tárja elénk mindazt, amit eddig a váradi zsidóság 1940-ig terjedő történetéről írtak. Főleg Lakos Lajos és Mózes Teréz munkáira alapoz. Míg Erdélyben 1848-ig a zsidók helyzetét az 1653-ban megjelent Ap-probatæ Constitutiones című törvény-

könyv határozta meg, addig Váradon a sokkal engedékenyebb II. József-féle törvények (De Judaeis, 1790) voltak érvényben. Az utóbbi megengedte a zsidók városokba költözését, Erdélyben viszont csak egyetlen városban, Gyulafehérváron telepedhettek le hivatalosan. Löwy a 2. fejezetben 1848-ig összegezi a zsidóság váradi emlékeit. Az első ottani háztulajdonosról 1515-ből maradt feljegyzés. 1722-ben már 20-nál több zsidó család élt ott, s megalapították az első hitközséget. 1731-ben a Hevra kádisát, a temetkezési szentegyletet is létrehozzák. 1766-ból a külön temetőről maradt fenn adat. A zsidóság száma akkor nőtt meg lényegesen, amikor a császári hadsereg feladta a várat, s tövében megengedték a zsidók letelepedését. 1783-tól kezdve kialakult a Váralja városrész, ahol a század végén 26 házat számláltak, s valamennyiben zsidók laktak. 1850-ben 104 háztulajdonos lakott itt, s többüknek a város más részében is volt tulajdona. 1840 után már akárhol lakhattak is. Az 1790-es évektől zsidó főbíró irányította közösségüket. A rövid 3. fejezet az 1848-as forradalom és szabadságharc korát mutatja be. Akkoriban 256 családot írtak össze. Tíznel többen vettek részt a szabadságharcban, zsidó orvosok tűntek ki a honvédek ápolásában.

A következő fejezet kissé visszatér a történelemben, mert a hitközség fejlődését követi nyomon az első zsinagóga említésétől (1749) az emancipációt követő zsidó kongresszusig (1868), ahol a zsidóság két irányzatra szakadt szét: megalakult az autonóm ortodox és a neológ (kongresszusi) hitközség, mindegyik felépítette a maga templomait. Mellettük 1915-től feltűnt a Nagyváradra menekült visznicei csodarebbe kétszáz híves haszid gyülekezete. Külön fejezet veszi számba a zsidó iskolaügy fejlődését. 1786-tól német nyelvű elemi iskolát működtettek, 1888-ban pedig már gimnáziumuk volt. Gábel Jakab igazgató idején épült az iskola palotaszzerű új otthona. A neológok 1903-ban indították be saját héttanerős iskolájukat. Az elemiben a fiúk és lányok együtt tanulhattak.

Négy fejezetet (6–9.) szán a szerző a váradi zsidóság aranykorának, a kiegyezéstől az első világháború végéig terjedő korszaknak a bemutatására.

Először az ipar területén tettek szert vezető szerepre. Azután kiépítették a korszerű bankrendszert. A kiemelkedő nagypolgárok a belvárosban emelték impozáns palotáikat. Megalakultak felekezeti alapon a különböző egyletek, szervezetek. Még 1866-ban jött létre az Izraelita Nőegylet, mely népkönyhát működtetett és táncestélyeket rendezett. Gyermekebarát egyesület, aggménház, leányegylet, sportegylet, irodalmi társaság létesült. A Monarchiában biztosított jogegyenlőség lehetővé tette a zsidók részvételét az adminisztrációban, bekerültek a városi tanácsba. Főleg a neológ fiatalok egyre nagyobb számban egyetemet végeztek, s orvosi, gyógyszerészi, jogi diplomával tértek vissza. De Váradon is működött a Jogakadémia, amelynek tanári karában

*Négy fejezetet szán
a szerző a váradi
zsidóság aranykorának,
a kiegyezéstől az első
világháború végéig
terjedő korszaknak
a bemutatására.*

ugyancsak megjelentek a zsidó származásúak. Az építészetben ők hozták be a szecesszió újszerű stílusát. Ady szerint „a váradi zsidók kiemelték a várost a provincializmusból”. Mi több, rövidesen a zsidó szellemiség lett a polgárosult város meghatározó jegye. Elegáns kávéházak, éttermek, szállodák nyíltak, ahol „dzsentrí hajlamú zsidó párbajhősök” mulatoztak, s okoztak néha botrányokat. Híres szépasszonyok körül valóságos udvar alakult ki. Egyiknek a vonzása Adyt is meghihlette. Fellendült az irodalmi-színi élet. Itt kezdte pályafutását Gózon Gyula és Kabos Gyula. Grósz Frigyes doktor még 1830-ban zsidó szemészeti kórházat létesített, amely aztán a következő század elején rangos egészségügyi intézettel fejlődött. Grósz Frigyes Emil unokája már Budapesten futott be szemészprofesszori pályát. A szabadkőművesség meghonosítása is 1876-ban egy zsidó ügyvéd nevéhez fűződik, páholyházuk 1901-ben épült fel. A szerző külön fejezetre méltatja a „nagyvárosi sajtóélet”-et. 1907-ben Váradon egyszerre 11 napilap jelent meg, s szinte mindegyik szerkesztőségében akadtak zsidók, a legtöbb esetben ők voltak a főszerkesztők. A Fehér Dezső szerkesztette *Nagyvárad* Napló, amely-

A nagyváradai egykori gettó (kiemelt rész)

nek Ady is munkatársa volt, fogalom-má vált a sajtótörténetben. De Hegedüs Nándor politikus-szerkesztő is beírta nevét az irodalomtörténetbe a *Holnap* antológia beindításával. A századforduló néhány évében „világirodalmi pillanatok”-at élt Várad. Egy időben élt, alkotott itt Ády Endre, Biró Lajos, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Balázs Béla, Miklós Jutka.

Az impériumváltozás 1919-ben kezdődött Nagyváradon. S bár a gazdasági életben a zsidók megtarthatták vezető szerepüket, kultúrájuk tekintetében nehéz választás elé kerültek. Ekkorra főleg a neológok már teljesen magyar anyanyelvűvé váltak, s a magyar kultúrát vallották magukénak, csak vallásuk különítette el valamennyire őket. Ezek Romániában most Gáll Ernő megfogalmazása szerint „kettős kisebbségi sorsba” jutottak. Elnyomták őket mint zsidókat és magyarokat. Valójában politikai nyomást gyakoroltak rájuk, hogy váljanak le a magyarságról, s önálló nemzetként határozzák meg magukat. Így például a zsidó iskola tannyelve nem lehetett a magyar, csak a román, a héber vagy a jiddis. Az utóbbi két nyelven legfeljebb a rabbik tudtak, esetleg a haszidok. A királyi Romániában a zsidóság számára öt út kínálkozott: „a cionizmus (vagyis a magyar zsidóból zsidó zsidóvá válás útja), a beolvadás a magyarságba (asszimiláció) további vállalása, a románsághoz való közeledés, valamint a baloldali, nem cionista mozgalmakhoz való csatlakozás” – alapítja meg a szerző Gidó Attilára hivatkozva. Valójában csak az első bizonyult járhatónak, ha azt az aliya követte. A

többi mind zsákutcába vezetett. A váradai zsidóságból mindegyik irányzathoz csatlakoztak néhányan. Magyar kisebbségi politikusok és cionista szervezők is kerültek ki soraikból.

Két fejezet taglalja a faszizmus terjedésének és a zsidóüldözések kezdetének a korát. Az új szélsőséges eszmék először az egyetemi diákság soraiban kezdtek hívekre találni egyik-másik professzor biztatására. Nemzetközi visszhangot keltett az 1927-ben Nagyváradon megrendezett román diákkongresszus, amelyre az ország valamennyi egyeteméről érkeztek küldöttségek különvonnattal. Összegyűlt vagy ötezer fiatal. A kongresszus legionárius díszvendégének a biztatása is hozzájárult ahhoz, hogy az értekezlet pár nap után zsidó- és magyarelleses pogrommá változék. A megvadult diákok előbb Váradon végeztek pusztítást a zsinagógákban, majd a magyar vagy zsidó tulajdonosok üzleteit zúzták össze. A hazatérő diákok egy része Élesden, Bánffyhunyon is kiviselte magát. Kolozsvárt erőszakkal megállították a vonatot, s itt is törtek-zúztak, főleg az állomáshoz közeli neológ zsinagógában tettek kárt. A karhatalom nem intézkedett. A diákokra nézve alig lett következménye a pogromnak. Ez azonban csak a bevezető volt. Hitler 1933-as uralomra jutását követően szinte rendszeressé váltak a zsidó-ellenes tüntetések, a megkülönböztető intézkedések. 1935-ben már a román állampolitika hivatalosan is felvállalta az antiszemitizmust. 1938 februárjában II. Károly román király bevezette a királyi diktatúrát. Egyre-másra születtek a zsidóság jogait korlátozó

rendeletek. Ráadásul a '30-as évek végén a magyarság köreiből is felütötte fejét az antiszemitizmus, habár a kisebbségi magyar politikusok ez ellen küzdöttek, s ismételten teljes szolidaritásukról biztosították a magukat magyarnak valló zsidókat.

Az 1940-es bécsi döntést a nagyváradai zsidóság is örömmel fogadta: mindnyájan arra gondoltak, hogy visszatérnek a monarchiabeli állapotok. Ekkoriban Váradon több mint 21 000 zsidó élt. Pedig Magyarországon akkor már érvényben voltak jogkorlátozó „zsidó törvények”, amelyeket rövidesen a visszatért területeken is alkalmaztak. Ráadásul a közigazgatási tisztségekbe jórészt anyaországi hivatalnokok, úgynevezett „ejtőernyősök” kerültek, akik nem ismerték a helyi viszonyokat, az együttélés kialakult hagyományait. Be tiltották a zsidó sajtót, majd a többi lap szerkesztőségéből is eltávolították a zsidó származásúakat, az egyesületeiket rendre feloszlatták. Az ipari egységek, üzletek sem maradhatnak zsidó kézen. Kénytelenek voltak azokat szimbolikus összegért eladni, vagy legalább névleg átadni. Az 1942-es „negyedik zsidótörvény” a zsidóktól a földbirtokokat is el kobozta egészen csekély „térítés” ellenében. Az értelmiségi pályákról, állami tanügyből, színtársulatokból, egyesületekből rendre kizárták a zsidó származásúakat. Gyakorlatilag a diplomás zsidók sehol sem tudtak álláshoz jutni. Sőt a numerus clausus rendelet a zsidó diákok számát is 6 százalékra korlátozta osztályonként. Vagyis még a tanulás lehetőségétől is megfosztották a fiatalokat. Ennek kivédésére alakultak meg a zsidó gimnáziumok, a nagyváradit Kecskeméti Lipót főrabbról nevezték el. Itt kitűnő tanári kar állt össze a más helyről kizárt oktatókból.

De ez csak a kezdet volt. A „magyar éra” történéseit bemutató következő fejezetek a jogfosztás, az embertelenség, a lealjasulás olyan példatárává válnak, hogy még akkor is elborzasztja az a 21. századi olvasót, ha már kézbe vett e témakörrel könyveket. Nem Lőwy rendezti ilyen fokozódó sorrendbe a tanúságtételeket, hanem a történelem szolgáltatja így az anyagot. Előbb a munkaszolgálat különböző válfajairól olvashatunk. Arról a jogfosztott állapotról, amikor az elcsigázott munkaszolgálatosokat azzal kergetheti el egy tiszt, hogy „előbb a lovak isznak, aztán jönnek a zsidók”. Az ukrainai Dorosicsban 1943 áprilisában történt tragédia is jól jellemzi az állapotukat. A tífuszos munkaszolgálatosokat egy pajtában különítették el, ahol semmilyen kezelést sem kaptak. Több mint

Grósz Frigyes (1789–1858) szemészorvos

ötszázan feküdtek ott, amikor feltételezhetően két sarkánál is felgyújtották a pajtát, a kitörni próbálkozók eltorlaszolva találták az ajtókat, akik mégis kitörnek – vagy 56-on –, azokat golyózápor fogadta. Összesen 478 személy esett a lángok martalékául. A honvédelmi minisztertől elrendelt kivizsgálás megállapította, hogy senkit sem terhel felelősség, a „tüzet az okozta, hogy a zsidók közül néhányan dohányoztak”. Ritkán akadtak emberséges tiszték is, akik megkönnyítették a munkaszolgálatot. Közülük kimagaslik Reviczky Imre honvéd alezredes, aki behívatta a katonaköteles fiatalokat a gettózás megkezdése előtt, s ezzel megmentette őket a biztos haláltól. Ráadásul úgy soroltatta be őket, hogy a lakhelyükhöz közeli osztagokban szolgáljanak. A környéken munkaszolgálatot teljesítő, azóta világhírűvé vált két személyiség, Radnóti Miklós költő és Ligeti György zeneszerző történetét külön alfejezetben ismerhetjük meg.

A végkifejlet 1944. március 19-én, Magyarország német megszállásával kezdődött. A németek március 27–28-án kerítették hatalmukba Nagyváradot. Április 5-én kötelezővé tették a sárga csillag viselését. A „csillagosoknak” – akik már az utcára alig mertek kilépni – aprólékos vagyonejelentést kellett tenniük. Rövidesen minden értéket elkoboztak tőlük. Április 7-étől a Gestapo a „politikailag megbízhatatlan egyének”-et le tartóztatta. Vallatás, kivizsgálás után többségüket szabadon engedték. Az addigi főispán és polgármester nem vállalta a gettó felállítását, úgyhogy lemondatták őket. Az új tisztségviselők már együttműködtek a németekkel, s a város egyik kerületéből 130 holdat jelölték ki a gettó részére, amelyet két méter

magas fapalánkkal kerítették el. Május 3-án kezdődött, s hat napig tartott a gettóba gyűjtés. Mintegy 22 000 embert zsúfoltak össze úgy, hogy a szobák padlóján is kénytelenek voltak aludni. Egy személy legfeljebb 50 kilós csomagot vihetett magával a gettóba. Elhagyott lakását rendszerint lepecsételték. (Utóbb aztán feltörték és kirabolták.) A legtöbb személyt zsúfolt teherkocsin szállították be, de volt, akit székereken vagy gyalog kísérték a gettóig. A szomszédok, az utcai járókelők néha együtt érzők voltak, néha viszont gúnyos megjegyzéseket tettek. Nagyon kevesen mentesítést kaptak a gettósítás alól, főleg első világháborús érdemeik vagy szakmunkásságuk miatt. Nagyváradon mindössze 16 mentesített családról tudtak. De előfordult olyan eset is, mint a Biró József művészettörténészé, de Budapesten a nyilasok belelőtték a Dunába.

A belvárosi gettón kívül Váradon felállítottak egy „kis gettót” is a kaszárnya környékén, ahova a vármegye zsidóit gyűjtötték be. Itt vagy 8000-en voltak. Egy lovarda és egy fatelep szedett-vedett épületei nyújtottak számukra valamelyes védelmet, de sokan a szabad ég alatt maradtak.

A gettó belső élete, megszervezése, rendfenntartása, a tábori szabályzat mind visszaemlékezések alapján tárul elénk. Az igazi borzalom azonban a táborlakókra a szomszédos Dreher Sörgyárban várt, mert itt állították fel a „pénzverdét”. Ide azokat a férfiakat és nőket „utalták be”, akikről úgy tudták, hogy gazdagok. A legkegyetlenebb – részletesen ismertetett – kínzási módszerrel próbálták megtudni tőlük, hogy hol rejtették el kincseiket, vagy kinek adták át azokat megőrzésre.

Május 24-én kezdődött a gettó lakóinak a bevagonírozása, az első szerelvényre 3110 személyt zsúfoltak fel. Az utolsó, hatodik szerelvény június 3-án indult 2527 személlyel. A nyári forróságban több napig tartó vonatozás alatt sokan meghaltak, mások öngyilkosok lettek, néhány nő szült. Mindnyájan éheztek és szomjaztak. A deportáltak további sorsa már beleolvad az európai zsidóság történetébe, úgyhogy a légerélettel és a megsemmisítéssel már nem foglalkozik a szerző.

A vézskorszakkal kapcsolatos utolsó három fejezet tanulságos utóhangja a tragédiának. Így megtudjuk, hogy a gettósítás után Nagyvárad jóformán orvosok nélkül maradt. Egyik orvos még a gettóban kitalálta, hogy szimuláljanak flekktífuszt. Ezzel 24 személyt elkülönítettek. Őket aztán nem lehetett vagon-

ba kényszeríteni, s így megmenekültek a deportálástól. Külön történet sor áll össze a zsidók váradi bújtatásából, vagy átszöktetéséből Romániába. A román konzulátus több tagja támogatta a zsidók megmentését, a román parasztok is segítettek a menekülőket, a Romániába átszökötteket viszont gyakran viszatoloncolták.

A szerző külön csoportosítja azokat a visszaemlékezéseket, amelyek a nagyváradi lakosok viszonyulására vetnek fényt. Itt is akadtak közömbösek, jóindulatúak, haszonélvezők és „igaz emberek”. Főleg ez utóbbiak megítélése elég nehéz, hiszen ritkán adódik több tanú is, aki vallomást tegyen. A zsidóüldözés sajtóvisszhangjáról szóló rész meglehetősen szegényes, egyetlen negatív példából idéz, ez az unitárius teológiai tanár, Abrudbányai Fikker János cikke a kolozsvári *Keleti Újság* 1944. május 14-i számából. Abrudbányait távollétében 20 év börtönre ítélték, de 1990-ben rehabilitálták. Jó lett volna a váradi lapok viszonyulását is megismerni.

Bár szorosan nem kapcsolódik a zsidóság történetéhez, érdekes olvasni a magyar közigazgatás utolsó heteiről szóló fejezetet. Kik voltak az utolsó tisztségviselők, ki mit menekített, ki mikor hagyta el Váradot. A szerző is megállapítja, hogy meglepő rendben zajlott minden, a jól bejáratott adminisztráció

Zolt Béla emléktábla Komáromban (szoborlap.hu)

az utolsó percig működött. Nem volt fejetlenség, rendbontás. Az alkalmazottak még fizetésüket is kikapták. A magyar tisztviselők és a német egységek október 12-én hagyták el a várost, 13-án reggel az utolsó Körös-hidat is felrobantották, s két óra múlva megérkeztek a szovjet hadsereg első katonái.

A könyv utolsó, igen terjedelmes fejezete az 1945-től az 1990-es évekig eredeteti a nagyváradi zsidósággal kapcsolatos eseményeket. Először a háborús bűnösök ellen a kolozsvári népbíróságon hozott ítéleteket veszi számba. Az ítéletek jó részét a vádlottak távollétében mondták ki. A szovjet csapatok megérkezésekor vagy 120 körül lehetett a túlélő zsidók száma Nagyváradon. Még október 21-én megalapították a Demokrata Zsidó Népközösség (DZSN) helyi szervezetét. Hetek alatt emelkedett a zsidók száma, mert a munkaszolgálatból elég sokan hazatértek. Úgyhogy az év vége felé 1500 férfit és 50–60 zsidó nőt vehettek nyilvántartásba. A koncentrációs táborokból szabadultaknak csak egy része választotta a hazatérés útját, mások nem kívánták újra látni az őket megtagadó várost. Létrejött egy Deportáltak Felkutatására Alakult Bizottság is, amely az Észak-Erdélyből elhurcoltak felkutatását és hazahozatalát tűzte ki céljává. 1945 nyaráig körülbelül 4500 személynek nyújtottak segítséget a hazatéréshez. 1945-ben megkezdődött a két hitközség újjászervezése is, s 1947-re mindkettőnek kialakult a vezetősége és munkaprogramot fogadtak el. A román–magyar határon egyre több zsidó zsúfolódott össze – az egykori Regátból is –, akik át akartak szökni Magyarországra, hogy onnan alijázzanak. 1947 májusa után a magyar hatóságok visszatoloncolták az illegális határátlépőket.

Az első években a zsidóság nem csak a hitközségeket, de minden korábbi intézményt, szervezetet megpróbált újjáalakítani. Így beindultak az iskolák, a kórház, a Hevra. Ezek munkáját és a túlélők egzisztenciáját lényegesen segítették a Joint-támogatások. 1945 decemberében a deportálásban elhunyt mintegy 20 ezer váradi zsidónak emlékoszlopot emeltek az ortodox zsinagóga udvarán. Megrendezték a – téves elméleten alapult – szappantemetést is. 1946-ban összeállították a városban élő zsidók névsorát. A felvett 6500 személyből 3500 élt korábban Váradon, a többi vidékről érkezett.

A kezdeti fellendülést 1948-tól egyre jobban korlátok közé szorította a kommunista állam. Az államosítással a túlélő zsidókat is megfosztották vagyonyuktól, a különböző egyesületeket

feloszlatták. Szembefordultak a kivándorlást hirdető cionizmussal, a DZSN-t is kommunista befolyás alá vonták. 1949-ben a zsidó hitközségeket egyesítették, mint Mózes-vallásúakat, s egyetlen bukaresti székhelyű szövetségbe kényszerítették őket. Azoknak a zsidóknak, akik az új rendszerben pártvonalon haladni akartak, szakítaniuk kellett a vallással. De még ez utóbbiaknak is nagy része az 1970-es években a kivándorlást választotta.

Az 1950-es évektől Nyugaton vagy Izraelben megalakultak az egy-egy városból vagy vidékről elszármazottak baráti társaságai, ezek aztán az otthon maradtakat is igyekeztek segíteni.

Az 1950-es évektől Nyugaton vagy Izraelben megalakultak az egy-egy városból vagy vidékről elszármazottak baráti társaságai, ezek aztán az otthon maradtakat is igyekeztek segíteni. 1965 elején New Yorkban hozták létre a Nagyvárad és vidéke nevű szervezetet. Több mint száz tagja van. A nagyváradi zsidó hitközségnek 1992-ben még 294 tagja volt, napjainkban az egész megyében legfeljebb 500-an élnek. Legfőbb feladatuk a zsidó múlt emlékeinek őrzése és karbantartása. A még magukat a közösséghez számítókat igyekeznek közös programok keretében az összeköttetés tartani.

Ez az utolsó fejezet a tanúságtevők és emlékezők műveinek a felsorolásával és értékelésével zárul. Különösen érdekes a „magyar Anna Frank”, a 13 évesen elhurcolt Heyman Éva naplója körüli vita ismertetése. A kislányt elpusztították, de naplóját utóbb megkapta újságíró nő édesanyja, aki aztán azt közzétette. Eredetije elveszett. Sokan azt feltételezik, hogy a lányának emléket állítani akaró édesanyja írta vagy lényegesen átírta a napló szövegét. Ma a kislány nevét viselő, a zsidóság történetét kutató intézet működik Nagyváradon.

A Függelék mindazt felöleli, amit a szerző összegyűjtött, de nem tudott beledolgozni az alapszövegbe. Kezdi egy szöszedettel, amely a megfelelő korszakban használatos vagy a zsidó kultúrához tartozó kifejezéseket, betűszavakat magyarázza. Ezt a nagyváradi zsidóság lélekszámát bemutató 1869 és

2002 közötti statisztika követi. Megtaláljuk az 1848/49-es szabadságharcban résztvevő váradi zsidók névjegyzékét is. A zsidó vonatkozású nagyváradi emléktáblák szövege következik. Aztán a gazdasági életben szerepet játszó iparágankénti felsorolását találjuk, s itt az ismert elpusztult személyek halálnevek szerinti listáját is megkapjuk. Igen terjedelmes és adatgazdag a Nagyváradi arcképcsarnok. Ez egy életrajzi kislekcion, melyben 215 személy pályarajzát találjuk meg. A Felhasznált forrásmunkák jegyzéke filmtekercsekre vett levéltári anyagtól kéziratokig, interjúkig és világhálós hivatkozásokig terjed. Mindegyiknek ott a lelőhelye. Elég arra utalnunk, hogy a Kötetek, tanulmányok fejezetnél 320 címet találunk. A kötetet személy- és helynévmutató zárja.

Lőwy Dániel könyve olyan összegző munka, amely Nagyvárad és az egész közép- és kelet-európai zsidóság történetének egyik alapkövévé válik. Hihetetlen aprólékossággal jegyzetel, minden állítást hivatkozással ír le. Adatait viszont ritkán kommentálja. Ha valamely adata hibás, akkor az az idézett szerző, emlékező tévedése. Nyilván egy ilyen összegzéshez nem végezhetett levéltári alaputatást – mert akkor soha nem írja meg a munkát. Azt azonban megtehetette volna, hogy valamelyik nagyváradi napilapot átlapozza, hogy a témakörébe vágó híryanagot hasznosítsa. Az 1870-es évektől az 1940-es évekig szinte minden eseményről pár sorban hírt adtak a lapok. Sajnos, még hírlapjaink digitalizálása nincs napirenden. Alighanem hamarabb fogják ronggyá lapozni őket, mintsem sorozataikat lefényképeznék. Jól fogott volna egy térképvázlat is, amely körvonala a gettók helyét a város területén. Lőwy Dániel most bizonyára egy újabb város zsidó múltjába dolgozza bele magát. Van még miből válogatni. De talán egyik sem mutat majd olyan szomorú képet, mint a Nagyváradé.

A könyvet 2015. november 23-án a kolozsvári magyar főkonzulátus termében mutatták be, a kötetet Szócs Géza méltatta. A szerző neki és Elekes Botondnak köszönte a megjelentetés lehetővé tételét. Érdekes egybeesés: a bemutatót követő napon közölte a sajtó, hogy Nagyváradon sikerült a pusztulástól megmenteni a Cion-templomot, amely ezután kulturális centrumként is fog működni.

(Lőwy Dániel: *Az úri város zsidó lakosai*. A nagyváradi zsidóság története. Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, Budapest, 2015. 563 p.)

Fazekas Loránd

A Balajthy-fiúk a katonahősök emlékoszlopán

ASzatmár megyei Szamoskóród (románul: Corod) első világháborús emlékművének névsora négy Balajthy vezeték-névvel kezdődik. Négy testvér vesztette életét a falu lelkészének családjából. Belegondolni is nehéz, milyen szörnyű éveket kellett megélnie a családnak – amely e Szamos-menti kis falu református közösségének hosszú éveken át alappillére, s ezekben a nehéz éveken lelki támasza volt –, amikor még maguk is támaszra szorultak volna.

Négy testvér
vesztette életét
a falu lelkészének
családjából.

Balajthy Károly tiszteletes életútja

Az apa, Balajthy Károly 1855. szeptember 15-én született Érdengelegen (románul: Dindești, Szatmár megye) lelkész

család másodszüzlött gyermekeként. Apja, Balajthy János feleségével, Bak-say Erzsébettel 1850-ban kerül Dengelegre mint lelkész, ahol 1859. április 1-ig szolgál. Itt született elsőként 1852. április 1-én Gyula nevű fiúk, majd a már említett Károly és harmadikként 1857. szeptember 20-án János, akit tekintetes Péterffy Farkas (sz.1814., apja Péterffy Albert cs. és kir. főhadnagy, 1782–1859, felesége Irinyi Mária) és neje, Uranovits Mária tartott a keresztség alá.

Pillanatnyilag még nem ismertes, hogy János tiszteletes hová pályázott, de azt tudjuk, hogy Károly fiúk a teológia elvégzését követően 1880-ban Szamoskóródra kerül, ahol mint ifjú lelkész megismerkedett és vonzalmat érzett a 22 éves Chernel Ilona, a falu egyik birtokosának, Chernel Józsefnek (1833–1907) és feleségének, Meggyesi Rozáliának (1835–1912) hajadon leánya iránt. A kölcsönös vonzalomból szerelem, majd házasság lett, amelyet 1881. április 28-án Kóródon kötöttek meg. A fiatalok frigyre lépésének egyik tanúja a vőlegény nagybátyja, Balajthy Gyula szatmári kataszteri hivatalnok és Szekeres Sándor közjegyző, az esketési szolgálatra pedig a szomszédos falu lelkészét, Tóth Dánielt hívták meg. Károly esküvőjén az 1866-ban született húga, Róza megismerkedett a menyasszony öccsével, akit ugyancsak Károlynak hívtak. Az ismeretségből egy év múlva házasság lett, de hogy az esküvőt hol rendezték, azt nem tudjuk, mivel a lány apja 1859-ben pályázat révén Dengelegről egy másik parókiára került át. Az akkori szokások szerint az esküvőt mindég a lány lakhelyén tartották, mert hajadont nem volt illő kivinni a faluból, így Róza már ifjú asszonyként került Kóródra. E két házasság révén a Balajthy és a Chernel család még szorosabbra fűzte kapcsolatát.

A kopjafa avatásán díszőrséget álló magyar leányok

Honvédek a kopjafa körül 1940 őszén

A fiatal lelkészházaspárnak az 1809-ben épült, s akkor már elég gyenge állapotban lévő parókia adott otthont. Ezért még a házasságkötés évében az egyház új lelkészlak építése céljából a leány apjának, Chernel Józsefnek egy, a templommal szembeni házát 400 forintért megvásárolta, amelyre 300 forint kölcsönt vettek fel. A házat azonban bérbe adták a fiatalok esküvői tanújuknak, Szekeres Sándor közjegyzőnek, s hogy a kölcsönt törleszthessék, a lelkészpár továbbra is a parókián lakott.

Gyermekek a Balajthy családban

Itt születtek gyermekeik 1882 és 1897 között: öt fiú és három lány. Elsőként Zoltán Dezső látta meg a napvilágot 1882. augusztus 25-én, Irén 1884. június 24-én született. Őt az apa már említett nagybátyja, Balajthy Gyula és felesége, Sárándi Anna, valamint Glatz Irén tartotta keresztvíz alá. Az ezt követő hat évben három fiúval bővül a család: Jenő 1886. július 6-án, Dezső Mór 1888. szeptember 5-én, Kálmán 1890. október 20-án született. 1892. október 22-én világra jött Ilona, majd egy fiúcska, akinek keresztülőként az apa fiatalabbik nagybátyját, Balajthy Károlyt és feleségét, Baksay Juliannát hívták meg, ezért is kapta a gyermek a Károly nevet. Az elsőszülött már 15 éves volt, amikor 1897. július 12-én megszületett az utolsó gyermek, Jolán.

Az 1880-as években Károly tiszteletes Kóródra férjhez jött húga, Róza is gyermekeknek adott életet. A kis Chernel gyermekek közül Szeréna 1883. szeptember 9-én, az apja nevét viselő Károly pedig 1887. augusztus 18-án született. A család a földbirtokból biztosította megélhetését.

Az 1890-es évekre a Balajthy gyermekek kinőttek a helyi egy tanerős elemi iskolából, így a Szatmári Református Gimnáziumban folytatták a tanulást több-kevesebb sikerrel. Elsőként Zoltánt hozták be a gimnázium első osztályába az 1893-94-es tanévben, ő négy gimnáziumit végzett, akárcsak testvére, Károly. Jenő viszont nyolc gimnáziumi osztályt végzett és az 1904–1905-ös tanév végén érettségizett, majd a teológián folytatta tanulmányait. Kálmán, a negyedik fiú csak hét gimnáziumot végzett Szatmárnémetiben, nem tudjuk, hogy az utolsó évet hol járta, és hol szerezte meg az érettségi diplomát. A lányok közül Irént egy évre a Szatmár-Németi Hatosztályos Protestáns Felső Leányiskola kézimunka osztályába írták be

az 1896-97-es tanévre. A Balajthy családra vonatkozólag érdemes megemlétenünk, hogy a következő tanévben is volt Balajthy-lány az iskolában a kis Ilona személyében, aki 1887. január 14-én a Bereg megyei Szolyván született, ahol az édesapja Balajthy Mór főszozolgabíró volt, és a kóródi tiszteletes távoli rokona lehetett. A kóródi tiszteletes gyermekei közül Dezsőt, valamint Ilonát és Jolánt a helyi iskola elemi osztályainak elvégzése után nem taníttatták tovább. A Balajthy-gyermekek közül csak Jenőről tudjuk teljes biztonsággal, hogy érettségi diplomát szerzett. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a kóródi iskolai oktatás épp azokban az években élte legzavarosabb időszakát, amikor ezek a gyermekek az iskola tanulói voltak. Erdei Árva István, a faluban 2010 óta szolgáló tiszteletes Szamoskóród és református egyházának rövid története című könyvében a kóródi oktatásról szóló fejezetének nagyon találó címként azt adta, hogy *Tanítók vagy néprontók?*, mivel 1850 és 1910 között, vagyis 60 év alatt 18 tanító váltotta egymást, akiknek többsége hanyagság, mondhatni botránys viselkedés miatt távozásra kényszerült. A helyzet igazán akkor változott, amikor 1910-ben a szilágycsehi születésű, szakképzett Szőke József került a kántortanítói állásba. A 22 éves fiatalember Kóródra érkezve még nem gondolta, hogy itt is marad. Erre akkor kellett rájönnie, amikor a három Balajthy-lány közül az ő életkorához legjobban illő 18 éves Ilonába beleszeretett, s akivel két év után, 1912-ben frigyre is lépett. Az es-

Az 1996-ban készült emléktábla

küvő szinte minden fontos résztvevője a családból került ki, a tanú a lány legidősebb testvére, Balajthy Zoltán volt, míg a szertartást a Nagyváradon segédlelkészként szolgáló Balajthy Jenő tiszteletes végezte.

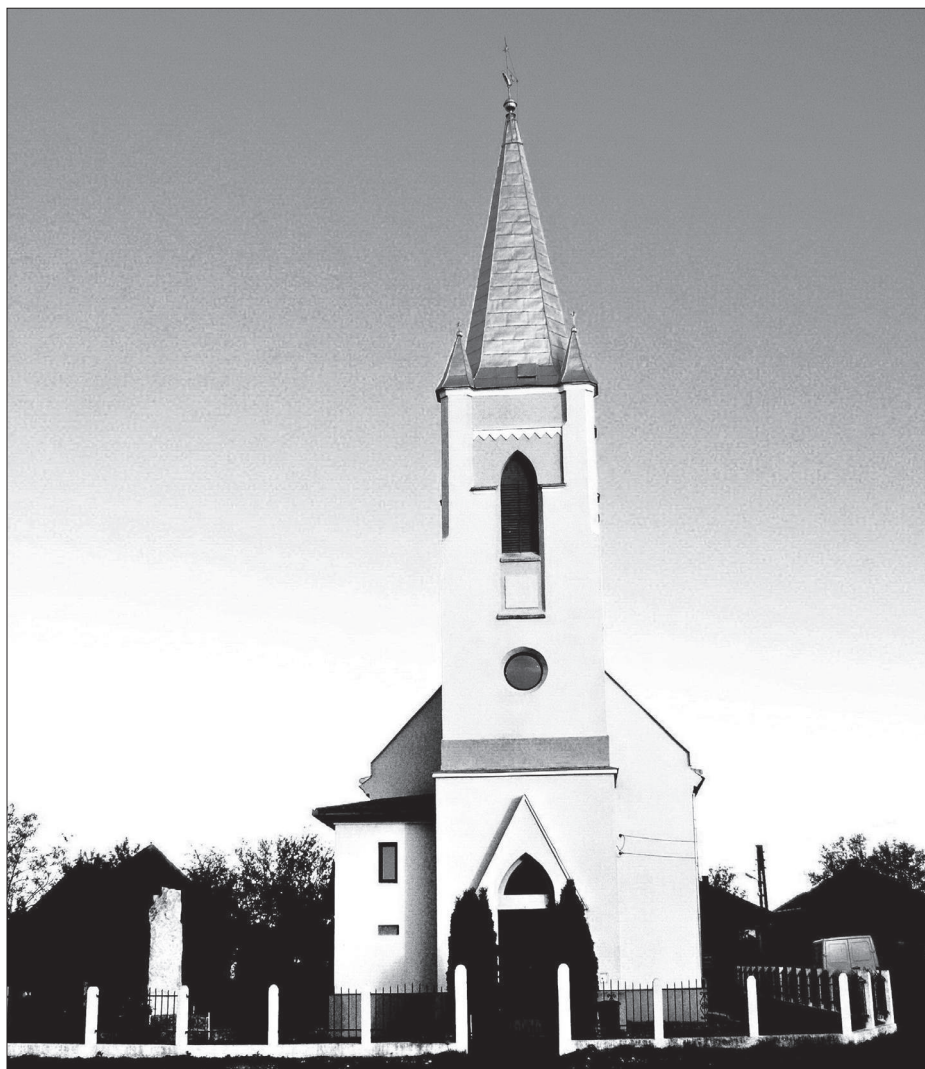
Egyházi gondok

Balajthy Károly tiszteletesnek hosszú éveken át az oktatással kapcsolatos gondjai mellett a több mint 100 éves lelkészlak és a templom állapota is sok fejfájást okozott. A parókia, mint a népes lelkész család lakhelye állandó javításra szorult, míg nagy viták és többszöri halasztás után végül 1912. július 4. és szeptember 10. között 5257 korona költséggel új lakást húztak fel az egyház, illetve a mindenkor ott szolgáló lelkész részére. Új otthonát a család október 1-jén vehette használatba. De ekkorra a család már kissé megfogyatkozott, miután Zoltán, mint tiszabecsi pénzügyi szemlélsz és felesége, Nagy Julianna Tiszabecsen élt, Jenő már segédlelkész volt Nagyváradon, Ilona épp ebben az évben ment férjhez, de még így is hét felnőtt személynek volt hajléka az új épület.

A századforduló éveiben már a templom is igen rossz állapotban volt. 1905-ben felszólítást kaptak az esperesi hivatal részéről, hogy fogjanak már hozzá az évek óta tervezett templomépítéshez, mivel a régi életveszélyessé vált. 1914. április 4-én megindult az építés, szeptember 5-én már pirosban, tető alatt állt az új templom, a közben kitört első világháború miatt azonban a munkálatok hosszú évekre megszakadtak. A templomot az 1920-as években fejezték be, addig a gyülekezet az állami iskolában tartotta az istentiszteleteket.

1914–1918

Négy nehéz év szakad Európára, ezen belül a Kárpát-medence népeire, így a Balajthy családra is. Hiszen a Balajthy-fiúk éppen katonaköteles korban voltak. Egyelőre nem tudjuk, hogy közülük kit mikor hívtak be, s hogy ki melyik fronton harcolt, de azt igen, hogy ifj. Károly, mint szabadságon levő honvéd-hadnagy (a Nagy Háborúban a fronton lévőknek is adtak ideiglenes eltávozást) 1918. április 18-án tartotta keresztvíz alá Ilona nővérének Kálmán nevű fiát, majd ezt követően vesztette életét az olasz fronton. Jenő, mint lelkész túlélte ezeket a nehéz időköt, de tábori lelkészként ő is részese lehetett a nagy öldöklésnek, hiszen az elesett katonákat felekezeti hovatartozás szerint a tábori papok temették el. Így 1919-re négyre apadt a nagy család: a szülőkkel két lányuk, Irén és Jolán kisaszonnyok voltak még otthon.

A felújított százéves református templom Szamoskóródon

Elmúlás

Mire a sebek kezdtek begyógyulni, a család fő, Károly tiszteletes 68 éves korában, 1921. május 28-án váratlanul elhunyt. A temetésen a szamoskrassói Oláh Sándor és a nagykolcsi Gyöngyösi Gyula lelkészek szolgáltak. A tiszteletes a falu temetőjében helyezték örök nyugalomra, sajnos 1974-ben az akkori hatóságok a régi temetőt felszámolva legelővé tették, a sírköveket pedig a falu elhordta. Ezek között lehetett Balajthy Károly síremléke is, amelyet az akkori lelkésznek lett volna kötelessége megmenteni.

A lelkész édesapa elhunytja miatt a családnak el kellett hagynia a parókiát. Nőtágjai Szatmárnémetibe a Kinizsi utca 54. szám alá költöztek. A lányok Szatmáron sem találtak párkapcsolatra,

így családi magányban élték le az életüket édesanyjuk támaszaként. Minden valószínűség szerint a Lánchos-templom rendszeres látogatói voltak. Jolán, mint a legfiatalabb Balajthy-lány, Szatmárnémetiben pénztárosként dolgozott. Édesanyjuk, Ilona asszony 1935. január 6-án hunyt el 75 éves korában. Boros Jenő és Debreceni István lelképásztorok búcsúztatták, de a falu sem feledkezett meg az egykori tiszteletesnéről, az ómbódi énekkart kérték fel a temetés rangjának emelésére. A lányok nem sokkal élték túl anyjukat, Irén 56 éves korában 1940. február 24-én hunyt el, Kiss Bertalan lelkész temette, míg húga, Jolán mindössze 44 évet élt, és 1941. augusztus 2-án távozott az élők sorából; őt a fiatal lelkész, Fábrián György búcsúztatta. A Balajthy családból Károly tiszteletes Kóródra férjhez jött húga, Róza, Chernel Károlyné érte meg a leghosszabb kort, 77 éves korában 1943. szeptember 21-én halt meg, és a később felszámolt régi temetőben helyezték örök nyugalomra. Vele az utolsó Balajthy is távozott Szamoskóródról.

Világháborúk emlékoszlopai

Szamoskőröd harctereken maradt hőseinek a trianoni békediktátum után csak a családok és a faluközösség lelke állíthatott emléket, hiszen az új rezsim szemében az egykori magyar katonák ellenségek voltak. Két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy nyílt kiállással, emlékhely építésével elmondható legyen, hogy ők igenis, hősök. Az 1940-es év elején, amikor a határváltozás szelei lengedezni kezdtek, az 1924-től a faluban szolgáló Kürthy Dezső tiszteletes kezdeményezésére egy mívesen faragott kopjafát állítottak a falu főutcájának templommal szembeni kiszélesedő részére. Az oszlop környékét parkosították, tölgyfát, fűzet, akácfaakat ültettek, és a kis teret alacsony kerítéssel vették körül. Közvetlenül az oszlop előtti részre deszkalapokból egy táblát készítettek, amelyre Magyarország térképét festették a visszatért területekkel, felírva rá, hogy „ÍGY VOLT — ÍGY LETT”, középre a magyar címer került, az elejére pedig, mintegy a táblát szegélyezve, egy szöveges deszkalapot helyeztek el, amelyen ez volt olvasható: „A SZAMOSKŐRÓDI HŐSI HALOTTAK EMLÉKÉRE A M. KIR. I. G. V. KÖZ. TŰ. OSZT. TÖRZS.”

Az emlékművet 1940 szeptemberében avatták fel ünnepélyes keretek között. Az oszlop mellett a Trianon évében született négy húszéves lány állt díszőrséget, akiknek nevei egy akkor készült fénykép alapján maradtak fenn. A képet az egyik lány fia, Varga József örökölte, és őrzi ma is. Az ő elmondása alapján tudjuk, hogy a képen Nagy Piroska, a kép tulajdonosának édesanyja (jobb szélén), mellette Vajda Etelka, a másik oldalon Imre Jolán és Imre Róza látható. Az ünnepély hangulatának emelésére a falu mellett haladó országyúton átvonuló magyar katonák egy egységét is behívták, akiket aztán meg is vendégeltek. Az 1960-as évek elejéig még helyén volt a kopjafa, majd a templomkertbe helyezték át, de az idő foga lassan megette, kikorhadhat és sajnos, nem őrizték meg. Az avató ünnepségre Szatmárról minden bizonnyal a Balajthy családból még élő 43 éves Jolán kisasszony is kiutazhatott, aki a Balajthy család világháborús tragédiájáról, négy testvérének elvesztéséről tájékoztathatta a tiszteletet.

A kommunizmus évtizedeiben a hangulat sem igen kedvezett a magyar frontharcosok emlékezetének. A kedvező változásra az 1990-es évekig kellett várni. 1996-ban Puskás József, a református egyházközségnek a hősi halottak neve összegyűjtésében is jeleskedő presbitere kezdeményezte egy új em-

A két világháborúban elesett kóródi hősök 2012-ben állított emlékoszlopa

léktábla elhelyezését, amelyet Bencze Dezső tanító, a falu szülötte készített el. Erre a táblára az első világháborúban elesett 25 kóródi hős mellé a második világhétségben elesett öt hős nevét is felírták. A bekeretezett díszes üvegtáblát a templom belső falán helyezték el az 1996. március 17-i ünnepi istentisztelet keretében lezajlott avatón.

Erdei Árva István, a 2010 óta a faluban szolgáló fiatal, lelkes tiszteletes 2011-ben a presbitériummal karöltve elhatározta egy új maradandóbb emlékoszlop állítását, az ügy támogatására a faluból elszármazott két vállalkozót sikerült megnyerniük. Ifj. Vajda Miklós egy hattonás mészakötőbiztosított, Kocsis Tibor pedig a kő szállítását, a kőtömbre helyezett márványtábla és a nevek bevésésének a költségét állta. Ugyanakkor a sziklatömbre koszorútartó kovácsoltvas-elemeket rögzítettek, ezek is ifj. Vajda Miklós adománya. A neveket a gyülekezeti terembe áthelyezett üvegtábláról másolták le.

Az új márványtábla felirata:

„AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN ELESETTEK NÉVSORA

BALAJTHY DEZSŐ, BALAJTHY GYÖRGY, BALAJTHY KÁROLY, BALAJTHY ZOLTÁN, ID. BARATICS DEMETER, IF. BARATICS DEMETER, BARATICS ENDRE, BARATICS GYÖRGY, BORDÁS LÁSZLÓ, BOROS GYULA, BOROS KÁROLY, JÓNÁS MIHÁLY, KENDERESI LÁSZLÓ, KOCSIS GYÖRGY, RÉVÁSZ GYULA, SEBESTYÉN GYULA, SEBESTYÉN JÓZSEF, SUTA KÁROLY, SZABÓ BÉLA, SZABÓ ENDRE, SZÁVA DEMETER, VARGA JENŐ, ZSIGRAI GÉZA, ZSIGRAI GYULA, PÁNDI GÉZA, BUDI SÁNDOR, CSERNEL

KÁLMÁN, DUSTINCA SÁNDOR, SZABÓ ÁRPÁD, VARGA JÁNOS

EMLÉKÜK LEGYEN ÁLDOTT”

A cinteremben ez az emlékkő arra a helyre került, ahol egykor az utcáról behozott kopjafa állt. Az avatást 2012. június 24-én a templom külső sikeres felújításáért tartott hálaadó istentisztelettel kapcsolták össze. Környezetét azóta szépen parkosították, évente több alkalommal, virággal díszítik.

Szembetűnő a két háború hősi halottainak a száma közötti különbség. Szamoskőrödon az első világhétségben ötször annyian estek el, mint a másodikban. E számbeli különbség más falvak emlékkövein is megfigyelhető. Ez azzal is magyarázható, hogy az elsőben inkább a hadseregek létszámát tekintették vagy vélték döntő tényezőnek a szemben álló felek, ezzel szemben a második világhétségben már a fegyverek minősége került előtérbe. Az sem mellőzhető tényező, hogy az első világháború súlyos embervesztése, ezen belül fiatal férfiak tömeges eleste lényeges demográfiai csökkenést is maga után vont, így voltaképpen az első világháború végén-után a második világháború időszakára felnőtté, katonakötelessé, egyáltalán bevethetővé váló kevesebb gyermek is született. A második világháború harctéri áldozatainak túl a hátszágok bombázása is igen sok emberéletet követelt, ezek nevei viszont alig kerültek fel az emlékművekre.

Adatközlők: Bencze Dezső ny. tanító, 79 éves, Szamoskőröd 121. sz.; Erdei Árva István lelkipásztor, 30 éves, Szamoskőröd 44. sz.; Varga József mezőgazdász, 61 éves, Szamoskőröd 48 sz.

Vargha Mihály |

A vargyasi bútorfestő és fafaragó Sütő-család hagyományörző művészete

„Van a mi szegény magyar népünknek művészete, amely csak az övé, amelyet ő alakított, formált... Az alap megvan, csak építeni kell tudni reá. És az alap egészséges, megbírja nemzeti művészetünknek még oly hatalmasra építendő épületét.” (Kós Károly 1883–1977)

A 1568-tól kezdődően tizennégy (!) nemzedék csiszolta-alakította ezeket a biztos tudattal, hogy továbbadhassa...

vargyasi bútorfestő és fafaragó Sütő-család fél évezredes története összmagyar és erdélyi sikertörténet egyben. Csodálatos a folytonossága, a kvalitása, a kisugárzása, mindaz, amitől a művészet korokon, ízléseken és történelmi korszakokon átível, és szellemi magasságokba képes emelni az egyént és a közösséget egyaránt.

A népművészet egyik alapismérveként a névtelenséget tekintik a szakértők, a kanonikus rend szolgálata ugyanis teljesen felülírt minden egydiességet. Az újabb korok ismert alkotó egyéniségeire inkább a népi iparmű-

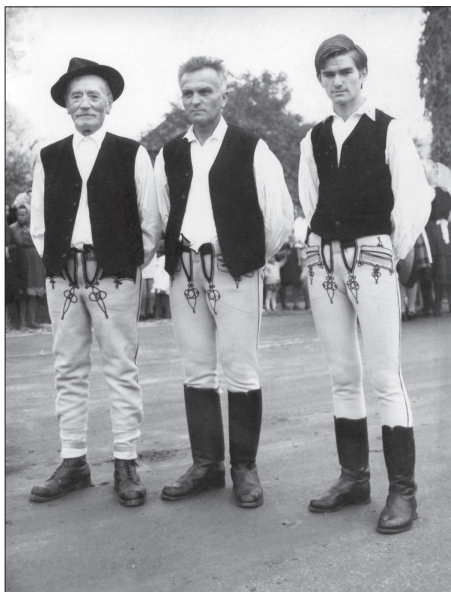
vész terminust használják. A Sütő család újabb nemzedékének tagjai már az előbbi szakkifejezést is idegennek tekintik saját alkotó tevékenységük jellemzésére. Sütő István a bútorfestő és fafaragó Sütő-családról szóló munkájában „szigorú szabályok szerinti művészet”-ről beszél, amikor családjá munkásságát értékeli.

A ma kitüntetett Sütő Levente Lehel és Sütő István, akár csak az otthon, Vargyason hasonló szívóssággal alkotó Sütő Gábor, István édesapja vagy az immár égi megrendeléseknek eleget tevő őseik valóban szigorú szabályok szerint alkotó, valódi népművészek. A lándzsás és bajuszos, szakállas tulipánok, szegfűk, gyöngvirágok, attikás- és kanyarrózsák nem egy nemzedék művészi önkifejezési formái csupán, hiszen 1568-tól, az első ismert Sütő nevű bútorfestő asztalostól kezdődően tizennégy (!) nemzedék csiszolta-alakította ezeket a biztos tudattal, hogy továbbadhassa a most cseperedő 15. generációnak is.

Ez a művészet ugyanakkor szigorúan udvarhelyszéki, és szigorúan magyar is. Ennek a művészetnek Fiafalvára, a Székelykeresztúrral majdnem teljesen összeépült, ma is 90 százalékban székely-magyarok lakta településre nyúlnak vissza a legmélyebben lévő hajszálgökörei. Éppen ezért szoros kapcsolatban áll a homoródmonti (udvarhelyszéki) bútorfestő központok motívumaival, színvilágával. Ez a művészet Vargyason él évszázadok óta, ezért jellemzően erdővidéki. Népi és úrias egyszerre: napjainkban, sajnós, hajlamosak vagyunk a népművé-

Sütő Olga Borbála, Sütő Béla József, Sütő István, Sütő Gábor Csaba, Sütő Jusztina és Sütő Levente Lehel. Kép: Magyarországért Alapítvány és Magyar Örökség és Európa Egyesület

Vén Sütő Béla, fia, id. Sütő Béla, unokája, Sütő Gábor Csaba az 1970-es években

Vargyasi tálas alja, id. Sütő Béla (1919–2000) alkotása 1994-ben. A bútorfestő és -faragó Sütők a mai napig az eredeti eljárásokkal és anyagokkal készítik-díszítik remekeiket

szet szűkítésére, de valamikor a vargyasi Daniel-bárók késő reneszánsz bútoraikat ékítették a Sütők vésőikkel, ecsetjeikkel.

És amit a legnehezebb a művésznek megvalósítani: történelmi távlatú és hangulatú, funkcionális művészetet alkotni! Csak addig terjeszkedhet, csak addig alakulhat, ameddig a díszítmény nem kezd versengeni a használati értékkel, ameddig a szépérzék nem akarja legyőzni a funkcionalitást!

És talán ez az a pont, amelyben európai léptékűvé is válik ez a művészet: magába olvasztja a középkori kamarás asztalok puritán formai megoldásait és

olyan praktikus évszázados típusokat, amelyeket célszerűségük miatt ma újra feltalál a modern bútorkultúra – mint a nagyágy alá becsúszthatató gyermekágy vagy a kihasználhatatlan sarkok elfödésére használt saroktéma.

Sütő Levente és Sütő István e történelmi léptékű művészet őrzői és továbbéltetői. Nem csak alkotóművészek, hanem családjuk több évszázados hagyatékának őrzői és népszerűsítői is egyben. Mindketten pontosan azt teszik, amit kell: Vargyas határait kiterjesztik, és a több mint négyszáz éves családi hagyomány hírét-nevét a nagyvilágba röptetik!

Sütő Levente néprajzkutató, a népművészet mestere, aki Japántól Mexikóig, Koppenhágától Berlinig elvitte az erdélyi székely kultúra jellegzetességeit, gondosan vigyázva arra, hogy kaotikus világunk hívságai ne tudjanak ártnani ősei művészetének.

Sütő István faipari mérnök, aki kutatja és élteti egyben e családi művészetet: nemcsak könyvet írt a vargyasi bútorfestő Sütő családról, hanem a székelyföldi megpróbáltatásokat is felvállalva, a legkisebb erdélyi faluba is eljuttatja a vargyasi kultúra hírét-nevét, és három fiúgyermekére hagyományozza a vargyasi bútorkultúra szigorú művészetét.

Ma a vargyasi Sütő-dinasztia két ifjú képviselője által átveheti a magyar tudományos élet egyik legnagyobb elismerését, a Magyar Örökség-díjat. Jelenleg a család öt tagja fest és farag szebbnél szebb alkotásokat: Levente Lehel, Gábor Csaba és fiai, István, Béla József és ifj. Gábor. Hisszük, hogy általuk nemcsak a népi kultúra kiváló művelői, hanem az erdélyi magyarság is kitüntetésben részesült! Mert a Székely Nemzeti Múzeum építője, Kós Károly világosan mondja: „Amit mi csinálunk, itt és ma, az nem felekezet és nem egyház, de a vallás maga, amit mi építünk, az nem világnézet, nem pártpolitika, nem üzlet, de hit és kétségbeesett reménység, amit mi élünk, az nem mulatság, nem sport, nem mártírium, amiben mi bízunk, az nem a rombolás, nem a tagadás, nem a halál, de a feltámadás...”

(Elhangzott Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia székházában a díj átadási ünnepségén 2015. december 17-én.)

Sütő Gábor Csaba és Sütő Béla József udvarhelyszéki kaput farag. Sütő Olga Borbála felvétele

Farkas György |

Gondolatok a természetfényképezésről

A természetfényképezés maradt (és valószínűleg marad) a legnagyobb számú fényképet „termelő” változat.

A fényképezés nem csak egy új művészeti ábrázolást valósított meg, hanem a képzőművészetekben – főként a festészetben – a 19. században új irányzatot, a festőknek a természet felé fordulását, a műtermek elhagyását, a szabad természetbe való vonulását eredményezte. A „plein-air” irányzat döntő módon határozta meg a 19. század második felének festészetét.

Gay-Lussac francia fizikus és kémikus úgy vélekedett, hogy „a dagerrotípiát az élettelen természetet a tökéletesség olyan fokán ábrázolja, amely a rajz és festészet szokásos folyamatával el nem érhető, olyan tökéletességgel, amely egyenlő magával a természettel” [1]

Az azóta eltelt több mint 150 év olyan – főként műszaki – fejlesztést eredményezett, amely lehetővé tette a „fényvel való írás” (fotográfia) egyre tökéletesebb és sokoldalúbb átalakulását. A természetfényképezés volt az első maradandó fényképnek is a témája [2] (N. Niepce: *Ki-*

látás az ablakból, 1826). Azóta a fotóművészetnek számtalan változata jött létre, például természet, portré, csendélet, sport, reklám, makró, csillagászati, tudományos, életkép, szocio, úrkutatási, műszaki stb. fényképezés.

A természetfényképezés maradt (és valószínűleg marad) a legnagyobb számú fényképet „termelő” változat. Ez egyrészt a teremtett világ majdnem végtelen, izgalmas és érdekes témakínálatával, másrészt pedig az ember-termesztet jótékony hatású kapcsolatával, a mindannyiunk számára felüdülést, kikapcsolódást, mondhatnánk újjászületést és a mindennapok taposómalmából való menekülést jelentő alkotási vágyának kielégítésével magyarázható.

Sokan azt állítják, hogy a szép természetfotóhoz nem kell más, mint jó időben, jó helyen lenni. Ezt bár részben elfogadhatjuk, de ha csupán ez lenne a feltétele a sikeres természetfotónak, akkor nem nagyon lenne elmarasztalható, vagy horribile dictu, eldobandó természeti kép. A legsikeresebb – és értékes, esztétikus – természetfotók a kitartásnak, a tudatos előzetes képtervezésnek, a kép elkészültének helyére több alkalommal való visszatérésnek, a megfelelő ismereteknek, valamint a helyes felszerelésnek tulajdoníthatók.

Szathmáry Papp Károly – a 19. század kiváló, Kolozsváron született első román királyi festő és fotografikus – úgy vélekedett, hogy a jó fénykép nem a jó fényképezőgépnél, hanem sokkal inkább annak tulajdonítható, aki a gép mögött van. A természetfényképezésben ez messzemenően érvényes. Az analóg fényképezés korában a közismert, nagyon egyszerű Smena fényképező gépekkel számtalan sikeres és nagy elismerésnek örvendő fotó készült.

A mai digitális technika nem változtatott lényegében semmit a természet-

A 2911 méter magas Skolion csúcs az Olümposz hegységben

A Hagymás hegység

fényképezésben a kép esztétikáját és elismertségét illetően. Csupán könnyített a fényképezés folyamatán (nem utolsó sorban anyagi vonatkozásban). Ugyanakkor a természetfotózásban a digitális módszernek van egy negatív hozadéka is: fellazította az igényes fotózást, ami azt jelenti, hogy a digitális fényképezőgépek adta lehetőség, az olcsón, egyszerűen (sokszor teljes automata üzemmódban) elkészíthető nagyszámú kép, a fotó kompozíciójára és tartalmára való figyelést tompította. Otthon – mondják sokan és gyakran – a számító-

Számtalanszor a türelem hangsúlyos szerepet kap, és gyakran sokat kell várni a különböző tényezők együttlétére.

gép mellett nyugodtan kiválaszthatjuk a sok elkészült kép közül a jót, a szépet, az eredetit, a többit pedig egyszerűen a „kukába” dobhatjuk. Tehát nyomjuk csak nyugodtan a fényképezőgép kioldó gombját, majd „a válogatunk” hibás elvének teljesen bővületébe esünk. Az is igaz, hogy vannak helyzetek, amikor a sok kép készítése indokolt: az állandó mozgásban lévő, megismételhetetlen témák esete. Am ilyenkor inkább dokumentum jellege van a fotónak, ritkán lesz a kép „nyertes” (bár nem zárható teljesen ki ez a módszer sem). A sok, gyakran válogatás nélkül készült kép „elaltatja” a figyelmünket, már nem szentelünk megfelelő energiát, odafigyelést az összefüggésekre, amelyek

elengedhetetlen feltételei a jó természetfotóknak: színek-fények viszonya, képalkotó elemek milyensége és egymásmellettsége, kivágás, megvilágítás stb. Nem foglalkoztat megfelelő módon az, hogy mi marad a képen (és mi módon), és mi az, amit kihagyunk róla.

A természet fényképezése előtt fontos a helyszín alapos ismerete, valamint a körülmények figyelembe vétele: évszak, napszak, időjárás stb., és ezek alapján kell elkészíteni a pontos tervet. Ezek mind alapfeltételei a sikeres természetfényképezésnek.

Számtalanszor a türelem hangsúlyos szerepet kap, és gyakran sokat kell várni a különböző tényezők együttlétére. Ilyen a napállás (évszak, napszak), a felhők jelenléte vagy hiánya, a levegő nedvességtartalma, a fényképezési irány (szög, magasság) megkeresése és megtalálása (gyakran komoly erőfeszítések árán), a megfelelő felszerelés megléte (állvány, szűrők, derítőlapok, villanófény, távkioldó, megfelelő öltözet stb.). És gyakran ugyancsak fontos egy türelmes segítség jelenléte. Ezért nem ritka, hogy a természetfotós „üres zsebbel” tér haza. Utoljára – de nem utolsó sorban – nagy szerepe van a természetfotós szakmai ismereteinek. Ismerni kell a felszerelésünket és a fényképezési paraméterek beállítását (záridő, rekesz, alul- vagy túlexponálás, fehéregyensúly, derítés mértéke, mélységélesség, bokeh, szűrőhatás stb.). Ezek kiválasztását és alkalmazását majdnem reflexszerűen kell elvégeznünk.

A környezet és a természet jelenségeinek és folyamatainak-milyenségének megörökítését már egyetemen oktatják. A Sapientia – Erdélyi Magyar Tu-

dományegyetem környezettudományi karán a Környezeti Imagisztika nevű tárgy keretében a hallgatók a természetfotózást már elsajátíthatják. Ez bár csak egy első lépés a természet- és környezetfotózás sikere felé, de ott az elméleti ismeretek mellett biztosítanak olyan gyakorlati „terepmunkát”, amely a természetfotózás sikerarányát jelentősen megnövelve nem csak szép és figyelemre méltó természetfotókat eredményez, hanem ez szakmai ismeretbővítő és tapasztalatszerző tevékenység is egyben.

Természetfotózásra azok vállalkozzanak, akik néha hajlandóak a civilizáció adta kényelem feladására. Nem szabad felednünk, hogy sikeres fotók nem csak jó időben (értsd: napsütés, meleg, szélmentes idő) készülnek, hanem a mostoha körülmények (tél, hideg, eső, vihar stb.) sokszor „nyertes” képeket eredményeznek. A természetjáróknak és az azt fényképezőknek gyakran távoli, csak több órai járással megközelíthető helyszínekre, néha vastag öltözékben kell ellátogatniuk. Különösen kedvelik a természetfotósok a reggeli vagy esti órákat, amikor talán a legszebbek a fények. A „szép fények” keresése és megtalálása egyik lényeges feltétele a jó fotónak. Ez gyakran csak úgy lehetséges, hogy a természetfotós nem a 8 órai hírek meghallgatása után nyúl a fényképezőgépéhez és indul fotózni, hanem éjfél után vagy hajnalban már úton van, hogy a megfelelő időben, a megfelelő helyen legyen, amikor a legjobb fotó elkészülhet, és talán az esti fotózás után a sötétben, fejlámpa fényénél botorkál vissza sátrához.

A természetfotózásnak van egy nem mindenki által ismert „ellensége”: a légkör nedvességtartalma. Ez általában – a fény szórása miatt – elszíneződést, életlenséget és kontrasztcsökkenést okoz. Ennek elkerülése érdekében ajánlott a fényképezendő témát minél jobban megközelíteni. Ez a terepen, főként a hegyek világában nem csak számottevő erőfeszítést igényel, hanem időt is. Ezért a hön óhajtott kép elkészültének érdekében alaposan (és előzetesen) tanulmányoznunk kell a körülményeket, és több alkalommal ajánlott visszatérni a helyszínre.

Gyakran azonban a meglepetések és az előre nem látható események is közrejátszanak a sikeres képek megszületésében. Nem tudom elfelejteni legutóbbi, sokadik, 2015. októberi retyezáti túránkon bekövetkezett meglepetést, amely felejthetetlen élményben részesített, és a vele járó kedves róka-fotó elkészültének volt ritka, de szerencsés alkalma.

Barátommal éppen a sátorfelhúzással bíbelődtünk, amikor a hátunk mögött 1-2 méterre megzörrent az élelmiszeres zacskó. Legnagyobb meglepetésünkre egy fiatal, egészséges és gyönyörű bundájú róka éppen az élelmiszeres zacskóból elcsent csomagocskával próbált elillanni. Az elcsent csomagot sikerült visszaszerezni, és az élelmiszereinket a hátizsákba rakva nyugodtan folytathattuk a sátorhúzást. A második meglepetés akkor ért, amikor egyértelművé vált, hogy rókánk egyáltalán nem idegenkedett vagy félt tőlünk, és még egy fél órát szánt arra, hogy pár méterrel távolabbi helyen lefeküdvé nyugodtan figyeljen minket. Talán még el is bőbiskolt. Mindketten kihasználtuk a ritka eseményt, és sok rókaportrét, közeli fotót készítettünk. A jelenet másnap is megismétlődött. Majdnem úgy viselkedett a rókánk, mint a sátorőrző háziállat. Csak természetes, hogy vacsoránk egy részét felkínáltuk új „barátunknak”. Ezeket csak azért osztom meg az olvasókkal, mert a ritka véletleneknek, mint kivételeknek, a tudatos előtervezés szabályerősítő jellegét szeretném hangsúlyozni.

A természet fényképezésének a nehézségek és fáradtságok ellenére van pár nagyon pozitív hozadéka. Lehetőséget teremt az aktív kikapcsolódásra, új, csodás helyek és emberek megismerésére, serkent a tanulásra, a meglátogatott terepek előzetes tájjellegi, növény és állattani, geológiai, néprajzi, meteorológiai stb. megismerésére. Mindezek nem csak az ismeretek bővítését szolgálják, hanem a sikeresebb fotók meg-

tervezésének, elkészítésének és átélésének a lehetőségét is magukban rejtik. A valóban elkötelezett és eltökélt természetfotós számára még egy, további emberbaráti jótett is adott: elhozhatja és megmutathatja a természeti szépségeket azoknak, akiknek nincsen lehetőségük, vagy nem tudnak eljutni azokra a helyekre, ahová ő eljuthat. Lehetnek ezek közeli vagy távoli célpontok, és gyakran úgymond az orrunk előtt vannak, majdnem naponta „belebotlunk” (ilyen például a makrofotográfia).

Világos ma már, hogy környezetünk tisztaságának megőrzését nem bízhatjuk másra, főleg a véletlenre nem.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy mai világunkban, amikor az ülő foglalkozások (irodai vagy más, négy fal között, gyakran szennyezett légkörben végzett munka, számítógép túlzott használata stb.) nagymértékben elszaporodtak, a természetfotózás a természetes környezetben való biológiai és szellemi feltöltődést, megújulást is biztosítja. Ma, amikor mindenki „dobozban” él és dolgozik (iroda, iskola, autó, lift, vonat, kórház és még a végtelenségig lehetne sorolni), a természetfotózás az abból való „szabadulás” lehetőségét adja.

A már krónikussá előlépett környezetszennyezés az ember minden élette-
rében, amely nem nagy koncentrációjú

ugyan, de nemzedékeken keresztül egyformán hat az emberi közösség minden tagjára, hosszú távon fejt ki áldatlan hatását. Mindenki számára világos ma már, hogy környezetünk tisztaságának megőrzését nem bízhatjuk másra, főleg a véletlenre nem. Ebben lehet segítség a környezet és természetfotózás, amely az ember és a természet kapcsolatában pihenést, kikapcsolódást is jelent. Ez az ember-természet kapcsolat hat az ember összes „kommunikációs csatornáira” és a természetfotókon keresztül a természet ezer meg ezer üzenettel szól hozzánk. Ezeket az üzeneteket tolmácsolhatják a természet fényképezői, és gyakran egy életre szólóan élményekkel gazdagíthatják a csiszolt szemű és agyú embert.

Azok számára, akik érdeklődnek a természetfotózás iránt, ajánlott az idevágó, a könyvészetben felsorolt könyvek és tanulmányok böngészése (3-9). Természetesen az itt felsoroltnál sokkal gazdagabb, de alapnak, indulásnak ennyi is elég.

Ezen rövid írás keretében nem lehet minden természetfotózási területet tárgyalni, arra majd talán a jövőben egyszer sor kerül. A megfogalmazott gondolatoknak kedvező és vitaindító szándékuk van.

Áporodott levegőjű zárt helységekből vándoroljunk a természetbe, készítsünk természetfotókat, ajándékozzuk meg barátainkat azzal a csodával, amelyet a Teremtő az egész világ szín- és formai harmóniájaként létrehozott.

Ajánlott könyvészet érdeklődőknek:

1. Tóry Klára: A fényképezés nagy alkotói. Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Budapest, 1982.
2. Szilágyi Gábor: A fotóművészet története. A fényrajztól a holográfiáig. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1982.
3. Enczi Zoltán – Richard Keating – Szabó Endre: Természetfotózás digitális fényképezőgéppel. Rainbow-Slide Kiadó, 2005.
4. Christian Perkins: A természetfotózásról. Rainbow-Slide Kiadó, 2002.
5. Tokai András: Fényképezés a szabadban. Műszaki Könyvkiadó Budapest, 1977.
6. Angel Heather: The book of nature Photography. New York, 1982.
7. „Chip Kompakt” kiadvány: Fotografia de peisaj. Editura 3D Media Communications, Brassó, 2012.
8. „Chip Kompakt” kiadvány: Fotografia de natură. Editura 3D Media Communications, Brassó, 2012.
9. Scott Kelby: A digitális fotóskönyv 1-4. Perfact-Pro Kft., Budapest 2007-2012.

Téli séta. A szerző felvételei

Tábortűz 2400 méteren